कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

Checked 2015

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. M४२१६ विषय पुराण

नाव श्रीमद्भागवत महापुराण ४ आणि १० स्कंध.

mss.

लेखक / लिपीकार ←

पृष्ठ ५१ काळ ← पूर्ण / अपूर्ण

श्रीमद् भागवत पुराण ८ स्कंध, १० स्कंध (अपूर्ण)

अतोममैवयोग्याः यद्वा महतीभादीप्तिर्यासांताः महाभाः आसमंतात् लोकेगानंयासांताःआगाः आगच्छंत्योवाआगाः अंवास्त्वेदेवंमतिगच्छंत्योवाआगाः नकुत्र विद्गच्छंत्योनिश्चलमतयोवा नाश्वताश्च महाभागाः महतीआभाआगतायास्तुनाः सर्वथाभिर्याहित्वेन अहंवःप्रियंकिंकरवाणीति प्रियज्ञानेप्रियप्रश्नेतदिच्छानुज्ञा धीनत्वमात्मनोद्योतयति व्रतगतबंधुवर्गभियेन आज्ञापयितुंशंकमानाआलस्याह व्रजस्येति कच्चिदिति कोमलालापेनाभयद्योतनं व्रजस्येति संबंधसामान्येष ष्ठी व्रजजननिमित्तं वः युष्माकं अनामयं चिंतारोगाभावः तन्निमित्तकचिंतानकर्तव्या तेममममायामोहिताः स्वान्स्वान्दारान्पार्श्वस्थान्पश्यंतः सुखमासते सेवापरायमत्वं स्वागमनकारणं ब्रूत १८ १८ १८ १८ १८ १८ १८ ७ ७

नामयंकच्चिद्भूतागमनकारणं १८ ७ ७

मुवेल्लिखं सदूति याःस्युःस्त्रियस्ताभिरिहस्थेयंनेत्थंचिंतंवचः वयंतुदेवपुंषेघोरस्त्रीभूताजगत्स्ते॥१॥ अबलाइमाइतिवदन्जानन्नपियथार्थतः यदुक्तंतेभजावत्यो
यूयमित्सद्भुतंनकिं॥२॥ मापनिस्त्वमितिभाषितेपुरामेतिमावदतयत्त्वमब्रवीः अर्थतःपतिरितिस्फुरं[illegible]नदास्योपपत्समधुनातुकीदृशं॥३॥ विभावयविभावरींहिमकरोयमा
सेवतेभसर्पतिच्चकोरकोप्यमृतमर्पयन्नंगनां कथंत्वमिहकेवलोभवसिसालसःसालसंजजाशयचलंबुधाधुविवदंतिनदृश्यतां॥४॥ मनांस्यपिनपुंसकान्यतनुमान्यहोवश्य
तांक्षणेनमुरलीनिजैर्नयतिसानुरागैःस्वैरैः पुमानपिभवानहोनखलुल्लेशावश्यःस्वैरैर्भवसननुरागिभिर्नइतिचित्रमेतन्नकिं॥५॥ उभयकुलतटायाभर्तृनकाश्रिनायाः
स्वजनमकरभाजोगाधलज्जापगायाः परतटमुपगंतुंजानकामागतायत्त्वमलमुडुपबंशालंबिविख्यातकीर्तिः॥६॥ सर्वज्ञचूडामणिवंशभूषणत्वयाखिलंज्ञायतएवयद्य
पि नपल्लवोभात्यलनोदितःक्वचित्तथाप्यहंशंसितुमेतदागता॥७॥ कालंददासिकिंमुवेतितवाननायश्वेज्ज्ञानीहिमांयदुपतेतनुदानशौंडां॥ यद्यंगमिच्छसिगृहा
णनचेदनंगंदास्येयथाभिरुचिकाममुरीकुरुष्व॥८॥ युष्मद्वासःप्रीतिकारीतिपूर्वंसाक्षादुक्तंश्रीमतायद्भुतांते संमतेनाद्यस्मृतंभातियस्माद्स्मद्वासोऽजन्यहोत्रा
सक्तत्ते॥९॥ वक्तव्यंबहुचेद्दिध्यसिमहावाचाटिकाश्चेदिकाःस्यातव्यंयदिनाममौनमुररीकृत्यभभोतज्जडाः नकर्तव्यमितःपरंकिमितियुक्तार्थनधीर्धावतिध-
इतिविकूवि०॥ न्यास्तानिजवाग्भिरीशमनिशंसंभीणयंत्वंजसा॥१०॥ त्यामेनैकेचामृतत्वंयदाहुर्वागेषैकोद्देशिनीयुक्तमेतत्॥ यस्मात्स्त्रीभिःकृष्णसंगेप्यवाप्तंकामाक्षाभिःस्वामृ
तंदेवतेऽयं॥११॥ नासांमत्तोभगमदमिति॥ नानाविलासपरिरंभणचुंबनाद्यैरासांबहिर्हितमकारियथातथैव॥ अंतर्हितंबतविधेयमितिप्रकाममंतर्हितोनरगमा
नमवेक्ष्यसोभूत्॥१२॥

2

॥ अथ ध्रुवप्रकरणं प्रारभ्यते ॥

।। श्रीगणेशायनमः ।। अथध्रुवप्रकरणं ।। दक्षकन्यान्वयेमासाद्दक्षयज्ञकथोदिता ।। मनुपुत्रान्वयेमासा ध्रुवचर्याथपंचभिः ।। १ ।। अष्टमेगुरु
दारोक्तिरोषमत्सरतः पुरान् ।। निर्गतेनध्रुवेणाहतपसातोषणंहरेः ।। २ ।। मनोःपुत्रवंशं हरेरंशोब्रह्मा तस्यांशाद्देहार्धाज्जन्म यस्यसौ ।। ६ ।। जगतोरक्षा
यांस्थितौ ।। ७ ।। सुनीतिः सुरुचिश्चजायेतयोर्मध्ये ।। ८ ।। तयोः प्रियाप्रियत्वंप्रपंचयन् ध्रुवचरित्रमाह पंचभिरध्यायैः सुरुचेः पुत्रमुत्तमसंज्ञंला
लयन् ।। एकदेति उत्तानपादस्येश्वरभक्तत्वात् पुत्रानभिनंदनंदोषावहमिति तदभिनंदनमेवव्याख्यातव्यं । तत्पक्षे उत्तमंध्रुवं आरुरुक्षंतंनाराजाऽभ्यनंदत

।। श्रीगणेशायनमः ।। अथातः कीर्तयेवंशं पुण्यकीर्तेः कुरूद्वह ।। स्वायंभुवस्यापिमनोर्हरेरंशांशजन्मनः ।। १ ।।
।। प्रियव्रतोत्तानपादौ शतरूपापतेः सुतौ ।। वासुदेवस्यकलयारक्षायांजगतः स्थितौ ।। ७ ।। जायेउत्तानपादस्यसु
।। नीतिः सुरुचिस्तयोः ।। सुरुचिः प्रेयसीपत्युर्नेतरायत्सुतोध्रुवः ।। ८ ।। एकदासुरुचेः पुत्रमंकमारोप्यलाल
।। यन् ।। उत्तमंनारुरुक्षंतं ध्रुवंराजाभ्यनंदत ।। ९ ।। तथाचिकीर्षमाणंतं सपत्न्यास्तनयंध्रुवं ।। सुरुचिः शृण्व
।। तोराज्ञः सेर्ष्यमाहातिगर्विता ।। १० ।। ।। १० ।। ।। ।।

यद्वा उत्तमंलालयन् आरुरुक्षंतंध्रुवंनाराजाभ्यनंदत यद्वा ध्रुवंआरुरुक्षंतं उत्तमंनअभ्यनंदत ।। ९ ।। तथेति अंकारोहणं चिकीर्षमाणं यद्वा आतिगर्विता
अइत्यव्ययं नञार्थकं न अतिगर्वितेति भावः ।। १० ।। ।। १० ।। ।। १० ।। ।। ।। ।। ।। ।।

कस्यरूपमभूद्द्वेधा यत्कायमभिचक्षते ।। ताभ्यांरूपविभागा
भ्यांमिथुनंसमपद्यत ।। यस्तुतत्रपुमान्सोभून्मनुः स्वायंभुवः स्व
राट् ।। स्त्रीयासीच्छतरूपाख्यामहिष्यस्यमहात्मनः ।। इतितृतीयस्कं
धे श्लो ।।

गर्वोक्तिमेवाहत्रिभिर्नवत्सेति॥ नृपतेर्धिष्ण्यमासनंनृपात्मजोपिभवान्नारोढुमर्हति१॥ हेवत्स नृपतेर्धिष्ण्यंभवानू आरोढुंनअर्हतिइतिन॥ किंतुअर्हत्येव
यतस्त्वंनृपात्मजोपि मयाश्रीदिव्याकुक्षौधृतः॥ वाश्रेववत्सकमनुग्रहकालतोरस्मान्॥ भाभैष्टबालंतपसोदुरत्ययादित्यादिषुबालशब्दोच्चारादेवरमापुत्रत्वसु
द्योतते॥ यद्वा हेवत्स यतःत्वंनृपात्मजः॥ अतः नृपतेर्धिष्ण्यंभवानूआरोढुमर्हति॥ भवत्याःपुत्रएवआरोढुंअर्हतिइतिचेत्॥ मयाकुक्षौत्वंनधृतइतिन किंतु
सपत्न्युदरजातोमदुदरजानएव॥ यद्वा॥ हेवत्स॥ नृपतेरंकं भवानारोढुंमर्हति॥ अमयाकुक्षौगृहीतोपिभवानूनृपात्मजःनइतिन किंतुनृपात्मजएव॥ अश

॥ नवत्सनृपतेर्धिष्ण्यंभवानारोढुमर्हति॥ नगृहीतोमयायत्त्वंकुक्षावपिनृपात्मजः॥११॥ बालोसिबतनात्मानमन्य
॥स्त्रीगर्भसंभृतं॥ नूनंवेदभवान्यस्यदुर्लभेर्थेमनोरथः॥१२॥ तपसाराध्यपुरुषंतस्यैवानुग्रहेणमे॥ गर्भेत्वंसा
॥धयात्मानंयदीच्छसिनृपासनं॥१३॥ मैत्रेयउवाच॥ मातुःसपत्न्याःस्वदुरुक्तिविद्धःश्वसनूरुषादंडहतोय

ब्दः स्यादभावेपिस्वल्पार्थप्रतिषेधयोः॥ इतिकोशात् नमयेतिभावः॥ यद्वा॥ नमासंपतिःयस्याःसा अमा तया सपत्न्याकुक्षौधृतोपि नृपात्मजोनेतिन किंतुनृपा
त्मजएव॥११ ॥१२॥ पुरुषमीश्वरं ॥१३ मिषंतं पश्यंतं सन्नवाचं कुंठितवाचं ॥१४॥ ॥१४॥ ॥१४॥ ॥१४॥

५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

उदूह्य आरोप्य अंतःपुरजनमुखान् श्रुत्वा ॥ १५ ॥ शोक एव दावाग्निस्तेन दावाग्निगता लताइव स्थिता सा बाला विलापं चकार ॥ १६ ॥ वृजिनस्य दुःखस्य अमंगलमपराधं परेषु मामंस्थाः यद्यतः परेभ्यो दुःखं ददाति यः सः स्वदत्तमेव दुःखं भुंक्ते ॥ १७ ॥ दुर्भगया मया उदरे गृहीतः तस्या एव स्तन्येन वृद्धश्च दुर्भगत्वमेवाह यां मामिडस्पतिर्भूपतिर्भार्येति

थाहि: ॥ हित्वा मिषंतं पितरं सन्नवाचं जगाम मातुः प्ररुदन्सकाशं ॥ १४ ॥ तं निश्वसंतं स्फुरिताधरोष्ठं सुनीतिरुत्संग उदूह्य बालं ॥ निशम्य तत्पौरमुखान्नितांतं सा विव्यथे यद्गदितं सपत्न्या ॥ १५ ॥ सोत्सृज्य धैर्यं विललाप शोकदावाग्निना दावलतेव बाला ॥ वाक्यं सपत्न्याः स्मरती सरोजश्रिया दृशा बाष्पकलामुवाह ॥ १६ ॥ दीर्घं श्वसंती वृजिनस्य पारमपश्यती बालकमाह बाला ॥ मामंगलं तात परेषु मंस्था भुंक्ते जनो यत्परदुःखदस्तत् ॥ १७ ॥ सत्यं सुरुच्याभिहितं भवान्मे यद्दुर्भगाया उदरे गृहीतः ॥ स्तन्येन वृद्धश्च विलज्जते यां भार्येति वा वोढुमिडस्पतिर्मां ॥ १८ ॥ आतिष्ठ तत्तात विमत्सरस्त्वमुक्तं समात्रापि यदव्यलीकं ॥ आराधयाधोक्षजपादपद्मं यदीच्छसेऽध्यासनमुत्तमो य था

वोढुं स्वीकर्तुं विलज्जते वा दासीत्यपि ॥ १८ ॥ पितृभार्यत्वेन मात्रा समा मातुः सपत्नी तयापि यदुक्तं तपसाराध्य पुरुषमित्यादि तदातिष्ठ कुरु अध्यासनं यदीच्छसि ॥ १९ ॥

परिचर्यनिषेव्य विश्वविभावनाय पालनाया त्तास्वीकृता गुणाभिपत्तिः सत्वगुणाधिष्ठानं येन तस्य जित आत्मा मनः श्वसनः प्राणश्च यैस्तैरभिवंद्यं ॥२०॥

यस्यांघ्रिपद्मंपरिचर्य विश्वविभावनायात्तगुणाभिपत्तेः॥ अजोध्यतिष्ठत्खलु पारमेष्ठ्यंपदं जितात्मश्वस
नाभिवंद्यं॥ २०॥ तथामनुर्वेभगवान्पितामहो यमेकमत्या पुरुदक्षिणैर्मखैः॥ दृष्ट्वाभिपेदे दुरवाप
मन्यतो भौमंस्करवंदिव्य मथापवर्ग्यं॥ २१॥ तमेवक्त्वाश्रय भृत्यवत्सलं मुमुक्षुभिर्मृग्यपदाब्जपद्धतिं॥
अनन्यभावेनिजधर्मभाविते मनस्यवस्थाप्य भजस्वपूरुषं॥२२॥ ॥२२॥ ॥

एकमत्यासर्वंतिर्यग्मिहृष्टया ॥२१॥ मृग्यापदाब्जयोः पद्धतिर्मार्गोयस्य तमेवाश्रयशरणंव्रज ततोभजस्व नान्यस्मिन्भावोयस्य तस्मिन् निजधर्मे
भाविते शोधिते ॥२२॥ ॥

तमेवेत्यनेनसूचितंसर्वेत्तिमत्वंमपं चयति॥ नान्यमिति हस्तेनगृहीतंदीपवत्पद्मंयया। इतरैर्ब्रह्मादिभिः॥ पद्मपलाशइव पद्मपत्रमिव लोच्यतइति पद्मपलाशलोच
नः पद्मपत्रमिवांभसेत्यादिनाजलस्थमपि पद्मजलेनानार्द्रीभूयद्दृश्यते तथाजलस्थित्यापितेनाक्लिन्नतनुंतयादृष्टः। यद्वा पद्मानिपराणियस्याःसापद्मपरालक्ष्मीस्त
स्याः शंखत्वंयस्मात्तत्सपद्मपराशः समुद्रस्तस्मिन्लोचनेनेयस्यसमत्स्यस्तस्मात्॥१॥ पद्मरूपलाशेषुचमंदरस्थितेषुलोचनेनेयस्यसकूर्मस्तस्मात्॥२॥ पद्मेःमायस्यसःपद्मः
सचासौपरांअन्यांभार्यांभुवंअश्नातीतिहिरण्याक्षस्तस्मिन्लोचनेनेयस्यसवराहस्तस्मात्॥३॥ पद्मःहरिः सःपरोयेषांतेसाधवस्तान्अश्नातिहिरण्यकशिपुस्तस्मिन्लोच
नेयस्यसनृसिंहस्तस्मात्॥४॥ पद्मेविष्णौपराआशायस्यसबलिस्तस्मिन्लोचनेनेयस्यसवामनस्तस्मात्॥५॥ पद्मोविष्णुःपरोयस्याःसाकामधेनुः नमोब्रह्मण्यदेवाय

नान्यंततःपद्मपलाशलोचनाद्दुःखच्छिदंतेमृगयामिकंचन॥ योमृग्यतेहस्तगृहीतपद्मयाश्रियेतरैरंगवि
मृग्यमाणया॥२३॥ मैत्रेयउवाच॥ ॥एवंसंजल्पितंमातुराकर्ण्यार्थागमंवचः॥ संनियम्यात्मनात्मा
नंनिश्चक्रामपितुःपुरात्॥२४॥ नारदस्तदुपाकर्ण्यज्ञात्वातस्यचिकीर्षितं॥ स्पृष्ट्वामूर्धन्यघघ्नेनपाणि

गोब्राह्मणहितायचेत्युक्तेः॥ तस्यांआशायस्यसकार्तवीर्यस्तस्मिन्लोचनेनेयस्यसपरशुरामस्तस्मात्॥६॥ पद्मसंख्याकेषुपलाशेषुहननार्थंलोचनेनेयस्यसरामस्तस्मात्॥७॥
पद्मंपातीतिब्रह्मापुत्रत्वात्तस्मिन्पद्मेपरासेचलोचनेनेयस्यसकृष्णस्तस्मात्॥८॥ ॥२३॥ संजल्पितंविलापं ततः अर्थस्या[illegible]गमोयस्मात्तथाभूतंवचआकर्ण्य॥२४॥२५॥

नारदागमनं॥ २५॥

विस्मितइत्युक्तंतदेवाह अहोतेजः प्रभावः॥१ मानभंगममृष्यतांक्षत्रियाणांतेजः असत् नथाप्ययंबालः त्वदामातुः वचः आराधयाधोक्षजपादपद्ममित्या
दिनाधत्ते॥२६॥ अधुनातेअपमानंनलक्षयामः किंतुसन्मानमेव क्रीडनादिषुसक्तस्यापि॥२७॥ विकल्पेमानापमानविवेकेसत्यपिभिन्नानसंति किंतुमोह
कल्पिताएवेत्यर्थः कुतः यत्सुखंदुःखंवातन्निजकर्मभिरेवभवतियतः॥२८॥ ॥२८॥ ॥२८॥ ॥ ॥

॥ अहोतेजःक्षत्रियाणांमानभंगममृष्यतां ॥ बालोप्ययंत्वदाधत्तेयत्समातुरसद्वचः॥ २६॥ नारदउवाच ॥ ॥
॥ नाधुनाप्यवमानंतेसन्मानंवापिपुत्रक ॥ लक्षयामःकुमारस्यसक्तस्यक्रीडनादिषु॥ २७॥ विकल्पेविद्यमाने
॥पिनह्यसंतोषहेतवः ॥ पुंसोमोहमृतेभिन्नायल्लोकेनिजकर्मभिः॥ २८॥ परितुष्येत्ततस्तात तावन्मात्रेणपू
॥रुषः॥ दैवोपसादितंयावद्वीक्ष्येश्वरगतिंबुधः॥ २९॥ ॥२९॥ ॥२९॥ ॥

उपक्रामोपदेशेन निवर्तयति परितुष्येदितिषड्भिः ईश्वरगतिंवीक्ष्यईश्वरानुकूल्यंविना नोद्यमाःफलहेतवइतिज्ञात्वापरितुष्येत्संतोषमेवकुर्यात्॥ २९॥ ॥
७५॥ ॥७५॥ ॥७५॥ ॥७५॥ ॥७५॥ ॥७५॥

दुष्करश्चेतवायमुद्यम इत्याह। अथेतिद्वाभ्यां। यस्यप्रसादमचरो द्रुं मामुमिच्छसि १ सः पुंसां दुराराध्योपि ममयोगे मत्संयोगेजाते नमतः नदुराराध्यः मतः मदुपल
क्षितसाधुसेवया शीघ्रप्रसाद एव भगवान् भवितेति भावः॥ ३०॥ निस्संगेन तीव्रयोगेन समाधिना मृगयंतोपि यस्य पदवीं मार्गं नविदुः सदेवो दुराराध्यः ३॥ यद्वा मुनयो
यस्य पदवीं नमृगयंतोपि निःसंगेन तीव्रयोगसमाधिना विदुः॥ यद्वा मुनयः जन्मभिः अनेकैः यन्मार्गं उरु नविदुः किंतु किंचिन्मार्गं ज्ञातवंत एव यद्वा निःसंगेमा
र्गे यत्पदवीं मृगयंतः उरु नविदुरितिन किंतु विदुरेव बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ति गीतोक्तेः॥ ३१॥ ॥३१॥ ॥३१॥

॥ अथमात्रोपदिष्टेन योगेनावरुरुत्ससि॥ यत्प्रसादं सवै पुंसां दुराराध्यो मतो मम॥ ३०॥ मुनयः पदवीं यस्य
॥ निःसंगेनोरुजन्मभिः॥ नविदुर्मृगयंतोपि तीव्रयोगसमाधिना॥ ३१॥ अतो निवर्त्ततामेष निर्बंधस्तवनि-
॥ ष्फलः॥ यतिष्यति भवान्काले श्रेयसां समुपस्थिते॥ ३२॥ ॥ ॥३२॥ ॥३२॥ ॥ ॥

श्रेयसां काले वृत्थले ५। निर्बंधस्तवनिष्फल इत्येकं पदं निर्बंधेन स्तवेन च निष्फलः भवान् श्रेयसां समुपस्थिते काले अधुना यतिष्यति यत्नं करिष्यत्येव अतः अ
निवर्त्ततां निवर्त्तने हि श्रेयोहानिः अनिवर्त्तने श्रेयोलाभो भविष्यत्येवेति भावः॥ ३२॥ ॥३२॥ ॥३२॥ ॥३२॥

६

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ राममृतेति ॥ अहंकृत्वा मत्कृत्वायं भुजंगेशोमदग्रजः ॥ भुजंगा ॥ धमशिक्षायामद्यमेकोलमित्यगात् ॥ १ ॥ स्वप्रेयसीहार्दरसांतरंगकेलिंनकुर्याद्गुरुस
न्निधाने ॥ भुजंगभोगंविमलंचिकीर्षुर्ययौविनाराममितीवसूक्ष्मः ॥ २ ॥ रामः शेषावतारोयदिसनिजजनत्राणजाताभिलाषस्तन्नस्यादस्यदंडः कथमपिदुरहेदूषिताशेषवा
रः ॥ इत्यालोच्यैवमन्येप्रभुरखिलसहृद्गोकुलानंददायीहित्वारामंजगामाधिकरुचिविपिनंकालियोन्मर्दनेन्हि ॥ ३ ॥ स्वज्ञात्रुर्यदिस्त्रीयमित्रानुयोगीनदातत्समक्षंन
शिक्षाविधेया ॥ प्रभोलोकनीतिंविभाव्येवयातोभवानेकएवान्हितत्रेतियुक्तं ॥ ४ ॥ अद्याग्रेषावयमिहयास्यामोगोधनानिपालयितुं इत्यच्युतीयवचनंश्रुत्वाप्याग्रोव

॥ एवंसभगवान्कृष्णोवृंदावनचरः क्वचित् ॥ ययौराममृतेराजन्कालिंदींसखिभिर्वृतः ॥ १ ॥ ४७ ॥ ॥ ग
॥ ४८ ४९ ५० तेसंप्रतीतस्मृतयः समुत्थायजलांतिकात् ॥ आसन्सुविस्मिताः सर्वेवीक्षमाणाः परस्परं ॥ ५१ ॥
सद्भिहेरामः ॥ ५ ॥ ॥ अन्वमंसततद्राजन्गोविंदानुग्रहेक्षितं ॥ पीत्वाविषंपरेतस्यपुनरुत्थानमात्मनः ॥ ॥ ५२ ॥ अध्यायः १५
॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ संप्रतिसद्यएवइताप्राप्तास्मृतिर्यैस्तेसंप्रतीतस्मृतयः ॥ यद्वा ॥ सम्यक्प्रतीनाप्रतिप्राप्तास्मृतिर्यैस्तेतथाइति ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥
पंचदशोध्यायः ॥ ॥ १५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

८

॥ १ ॥

श्रीगणेश ॥ श्रीशुक उवाच ॥ उदवासयत् निःसारितवान् कृष्णसर्पेण दुष्टां दूषितां विज्ञाय दुष्टेन उषितां विज्ञाय कृष्णाहिना सह तस्याः विशुद्धिम
न्विच्छन्निति वा दुष्टेनोषितां वीक्ष्य तस्या विशुद्धिमिच्छन् कृष्णः ईश्वरः कृष्णाहिना कृष्णरूपेण शत्रुणा अहयः सर्पवच्चारिरिति कोशात् सर्पमुदवा
सयत् यद्वा दूषितस्याः जलं विलोक्य तां कृष्णां तं सर्पं चोदवासयत् यद्वा विशुद्धिमिच्छन् तस्याः अनुसर्पन्तं गच्छन्तं उदवासयत् यद्वा तस्य अविव
त् शुद्धिमिच्छन् उदवासयत् अविमर्षः तस्य यत्ने हननात् शुद्धिः तथा स्यापि रंडेन पशावीरं तिदेवं तमागताः स्वर्गमीप्सवद् स्फ कत्वात् श्रीकृष्णः
स्वानुरूपां स्त्रियमलमहिना दूषितां स्वीयरूपाभासेनेंद्रेण मृष्टां मुनियुवतिमिवालक्ष्य चेतः पवित्रां सुकंतच्छुद्धिकामो भवदपसरणं तस्य कृत्वायदग्रे स्पष्टं

श्रीशुक उवाच विलोक्य दूषितां कृष्णां कृष्णः कृष्णाहिना विभुः तस्या विशुद्धिमन्विच्छन् सर्पं तमुदवा
सयत् १

दावाग्निरिव्यंजनदृग घहं रसव्यधात्पूर्णकामः १ विधाय बलशालिना बहुलतालमानं वनं सल्लीलमखलं कृतं भुवि जनोपजीव्यं यथा विधातुमुचितं न
था न दनुजस्य संभवत्यपि ममेति किमभूत्प्रभुः खल वनाचगाहोन्मुखः २ साधारणोपि सहते न परांगनायामप्यन्यवीक्षणमपीति कथं स शौरिः स्वस्त्रीगृ
हे वत सहेत भुजंगवासं तच्छासनोद्य तमना इति युक्तमीशः ३ योस्मिन्पर्वतमूर्धतोंबुनिधितः शास्त्रास्त्रसंघादपि मन्हादं विषतोप्यरक्षदखिलादप्यन्यतः
साध्वसात् स श्रीशोहिविषाकुलां तरमिदं दृष्ट्वा तदीयाभिधं मन्हादं भुवनं यदेच्छदमृतं कर्तुं तदेनिक्षमं ४ ५ ५ ५ ५

बहूनियुगानिआवासोयस्यतमहिं। सर्वेअहिःअजलचरोपितस्मिन्नंतर्जलेयथायेनप्रकारेणासीत्। अथवा। बहूनियुगानिआवासोयथाभवतितत
थातेनप्रकारेणसर्वेतत्रासीदितिकथ्यतामिति॥२॥गोपालेनयदुदारमाचरितंतदेवामृतमतःकथ्यतामिति॥३॥ श्रप्यमाणंपच्यमानंपयोयस्यसः
अतउपरिगच्छंतःखगायस्मिन्पतंति॥ योयामुनोदरगतस्तनयोममासोस्पष्टस्ततोस्यपरिहृत्यगदंविधेयं॥सोख्यंमयेत्यनुविचिंत्यकिमच्युतोसा
वैद्धुध्रदंतमपिकर्तुमहिंगताधिं॥१॥ यज्जीवनंभवतिनैवपरोपकारिधिकृतस्यजन्मजगतीत्यनुतापयुक्तं॥आसीत्सयःकिमुविषाग्निमिषेणत

॥ राजोवाच ॥कथमंतर्जलेगाधेन्यगृण्हाद्भगवानहिं॥सर्वेबहुयुगावासंयथासीद्विप्रकथ्यतां॥२॥
॥ब्रह्मन्भगवतस्तस्यभूम्नःस्वच्छंदवर्तिनः॥गोपालोदारचरितंकस्तृप्येतामृतंजुषन्॥३॥श्रीशुक
॥उवाच॥ कालिंद्यांकालियस्यासीध्रदःकश्चिद्विषाग्निना॥श्रप्यमाणपयायस्मिन्पतंत्युपरिगाःखगाः॥
॥५॥विप्रुष्मताविषोदोर्मिमारुतेनाभिमर्शिताः॥म्रियंतेतीरगायस्यप्राणिनःस्थिरजंगमाः॥५॥ ६॥

स्मारच्छीघ्रोन्वगात्तदनुतापिजनानुकंपी॥२॥ ॥४॥ किंचविप्रुष्मता।अंबुकणयुक्तेन।विषोदतरंगस्पर्शिमारुतेनस्पृष्टायस्यतीरगाम्रियंतेसह्रद आसीदिति।५॥

तमिति तंकालियंकीदृशं चंडवेगविषवीर्यं चंडोवेगोयस्य तद्विषमेववीर्यंयस्येति विषवीर्योमदाविष्टइत्युक्तेः यद्वा विषेणवीर्यंयस्मिन्निति विषेणबलिनः सर्पाइत्युक्तेः विषंवीर्येयस्येतिवा विषकायाः सहस्रशइतिसर्पसत्रे चंडवेगेषुविषवीर्यंयस्येतिवा चंडवेगवत् वायुवत् विषवीर्यंयस्येतिवा वायुर्हि बलवान्लोकेइत्युक्तेः चंडेवेगोयस्य तद्विषंवीर्यंवीर्येवा चंडवेगवत् यद्विषं तद्विवीर्यमस्येतिवा चंडानिवेगः विषंवीर्यंचयस्येतिवा चंडवेगःगंधर्वः सःविषमिवयस्य सपुरंजनः तद्विवीर्यंयस्येतिवा वेगएवविषंवेगविषंचंडेवेगविषंयस्य सशंभुः तद्विवीर्यंयस्येतिवा चंडवेगःसूर्यः तद्वद्विषवीर्यंयस्येतिवा चंडोवेगोविषेजलेयस्यससागरः तद्विवीर्यमस्येतिवा चंडवेगंयद्विषंजलंतस्मिन्वीर्यमस्येतिवा चंडवेगोगरुडःविषमिवयस्यतत् वीर्यम

॥ तंचंडवेगविषवीर्यमवेक्ष्यतेनदुष्टांनदींचखलसंयमनावतारः॥

स्येतिवा यद्वा चंडवेगविषवीः यंअवेक्षते तं कदंब मधिरुह्य विनाईः श्रीर्यस्मिन्नविद्यतेसवीः चंडोवेगोविषेयस्य सचासोवीश्चचंडवेगविषवीःगरुडः कीदृशः कृष्णः खलसंयमनावतारः खलानां संयमनाय अवतारोयस्य रक्षणायचसाधूनांविनाशायचदुष्कृतां धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगेइत्युक्तेः खलान्संयमयतीतिवा ननुभक्तेभ्यःस्वहितायावतीर्णोहिं महीतल इत्यनेनउक्तेर्थेदोषः अतोर्थांतरकल्पनायुक्ता खलेउलूखले संयमनं खलसंयमनं तदर्थमवतारोस्येति खलेमात्रावबद्धोजगतिजयतेगोकुलपतिरित्युक्तेः नेमंविरंच्योनभवोनश्रीरप्यंगसंश्रया प्रसादंलेभिरेगोपीयत्तत्प्रापविमुक्तिदात् इत्यत्रापि लेभिरंस्यादुलूखलमितिकोत्रेनउलूखलबंधनादेव प्रसादमाप्तिःकथिताअतोयुक्तोयमर्थः न सभवान्सर्वलोकस्यभवायविभवायच अव

तीर्णेंत्रिभागेन सांप्रतं पतिरात्रिशेषां मितिपरानूयोमोचयतितस्यस्तनोबंधदृष्टेनभवेत् ततोंर्थांतरंकल्प्यं खंआकाशंलांतिगछंतिगृण्हंतितेखलाः पूतनातृणावर्तबकाः खेअंतरिक्षेवा साखेचर्येकदोपेत्य पूतनानंदगोकुलं योषित्वामाययात्मानं प्राविशत्कामचारिणी १ विबुध्यतां बालकमारिकाग्रहं चराचरात्मासनिमीलितेक्षणः अनंतमारोपयदंकमंतकं यथोरगंसुप्तमबुद्धिरज्जुधीः २ अंकेग्रहणादंतरिक्षेग्रहणंसूचितं तृणावर्तःशांतरयोवात्यारूपधरोहरन् कृष्णंनभोगतोगंतुं नाशक्नोदद्भुतार्भकं ३ सवैबकोनाममहानसुरोबकरूपधृक् आगत्यसह

॥ कृष्णः कदंबमधिरुह्य ततोतितुंगमास्फोटय गाढरशनोन्यपतद्विषोदे ॥६॥

साकृष्णांतीक्ष्णतुंडोग्रसद्बली ४ ग्रासोप्यंतरिक्षएवबकस्यखचरत्वात् तेषांसंयमनायावतारोस्येति न प्रपन्नंविरथंभीरुंनरिपुंहंतिधर्मवित् मत्तंप्रमत्तमुन्मत्तंसुप्तंबालंस्त्रियंजडं इतिस्त्रियाः जडस्य प्रमत्तस्यवधोन्याय्योनेतिचेत् खलादिषुसंयमनंबंधनमस्येतिवत्सासुरवधावतारः न पूर्ववाक्येनैवबालवधनिषेधादितिचेत् खानिइंद्रियाणिदर्शनेनैवगृण्हातिसअघासुरः तत्संयमनायास्यावतारइति अथाघनामाभ्यपतन्महासुरस्तेषांसुखक्रीडनवीक्षणाक्षमः नित्यंयदंतर्निजजीवितेप्सुभिःपीतामृतैरप्यमृतैःप्रतीक्ष्यते इत्यत्राघासुरस्य दृष्टयाःकूरत्वंदर्शितं एतेयदामत्सुहृदोस्तिलापःकृतास्तदानष्टसमाव्रजौकसः प्राणेगतेवर्ष्मसुकानुचिंताप्रजासवःप्राणभृतोहियेनेइत्यबालकास

वद्दत्स्फुकं तद्ग्रहणकर्त्तुस्तस्संयमनाय न स्फुसंवालंस्त्रियंजडमितिवाक्येनस्फुत्तवधोनिंदितः अघास्फुरश्च इतिव्यवस्याजगरंत्वहहृदुःसयोजनायाममम
हाद्रिपीवरं धृत्वाद्भुतंव्यासगुहाननंतदापश्चिव्यशेतग्रसनाशयाखलइत्यनेनस्फुसइतिचेत् खेआकाशेलातिगृण्हातिवत्सानितिब्रह्मा अंभोजन्मजनिस्तदंत
रगतोमायार्भकस्येशितुर्द्रष्टुंमंजुमहित्वमन्यदपितद्वत्सानितोवत्सपान् नीत्वान्यत्रकुरूद्वहांतरदधात्स्वेवास्थितोयःपुराद्दष्टवाघास्फुरमोक्षणंप्रभवतःप्राप्तः
परंविस्मयंमित्युक्तेः तत्संयमनायेति न वंरवरयभद्रंत्वेवरदंमाभिवांछितं ब्रह्मन्श्रेयःपरिश्रामःपुंसोमद्दर्शनावधिइत्यत्रब्रह्मणःक्लेशाभावोदर्शितः अतस्त
त्संयमनायेतिनवक्तव्यं इतिचेत् खरलृयोःसावर्ण्यात् खलनामखररूपीधेनुकः सोतिवीर्योस्फिरोरामहेकृष्णखररूपधृक् आत्मतुल्यबलैरन्यैर्ज्ञातिभिर्बहुभि
र्वृतइत्युक्तेः तत्संयमनाय न श्लेषचमत्कृतौवार्थबाहुल्येतुसवर्णतेस्फुके रर्थस्यैकत्वेनसावर्ण्यमिष्टं अत्राप्यर्थबहुलमितिचेत् न दूषितानामग्रहणात् इति
चेत् खसंख्येषुइंद्रियेषुरस्तोविषयस्यश्रृंगारादौविषेवीर्येगुणेरागेद्रवेरसइति तंकालियमुद्दिश्यसंयमनायावतारः न अत्रापिपूर्वोक्तएवदोषइतिचेत् खेरः
अग्निः तत्संयमनाय न अत्रापिसएवदोषइतिचेत् खेआकाशेलातिगृण्हातिरामंतत्संयमनकर्त्तानदर्थवा अथागतस्मृतिरभयोरिपुंबलोविहायसार्थमिव
हरंतमात्मनः रुषाहनच्छिरसिदृढेनमुष्टिनासुराधिपोगिरिमिववज्ररंहसा इत्यनेनएतादृशप्रलंबनाशकरामार्थंअवतारइतिचेत्नभगवदनुज्ञया वासुदेव
कलानंतःसहस्रवदनःस्वराट् अग्रतोभवितादेवोहरेःप्रियचिकीर्षयाइतितस्यैवहरिप्रियार्थमवतरणं रामार्थंभगवतोनसंभवेदितिचेत् खेलातिरक्षतिइतिख
गैरक्षकःइंद्रः तत्संयमनायावतारः न ज्येष्ठोभ्रातापितुःसमः गुरोर्नचाप्रियेतिष्ठेदित्यनेनतत्संयमनंनोचितमितिचेत् खानिइंद्रियाणिलातिगृण्हातिइतिका
मः व्रजतितेनवयंसविलासवीक्षणार्पितमनोभववेगाः कुजगतिंगमितानविदामःकश्मलेनकबरंवसनंवाइतिकामेनइंद्रियग्रहणान्मोहोदर्शितः तत्संयम

नायावतारोवा न अपराधः सह्यद्भुत्रसोढव्यः स्वमजाकृतः क्षंतुमर्हसिशांतात्मन् मूढस्यत्वामजानतइतिपुत्रस्य संयमनं नोचितं इतिचेत् खं शून्यंत्वांति
गृण्हंतिनेशून्यवादिनः कंसादयस्तत्संयमनायावतारोस्येतिवा देवक्यागर्भसंभूतं विष्णुंच स्ववधं प्रति इतिकंस संयमनायैव भगवान् अवतीर्णइतिसिद्धं
कृष्णइत्यत्रकर्षतिदुःखंपांडवानां कृषिर्भूवाचकः शद्धोण श्वनिर्वृतिवाचकः तयोरैक्यात्सरंब्रह्म कृष्णइत्यभिधीयतेइति कदंबमधिरुह्येति
सदंबेपुसित्वंकदंबेस्मिकुर्यमिदंभेनचानुग्रहंसमतीति मुदासीतदाधात्सदास्वेनगलाकदंबाविलंबावलंबात्स्फुटार्थं १ वनीपोनवनीपोवाकोप्यस्तु
भुविनेतुयः तटस्थवृत्तिःसमेयान् ममेत्यावोधितदुच्छ्यात् २ आगममवलंब्यैवकार्यजडजातशोधनंविदुषा इतिकिंविशदंस्वाशयमीशाश्चकेत
दागमाश्रयतः ३ भाविनाश्रीकृष्णस्यचरणस्पर्शभाग्येन सएकस्तत्तीरेनशुष्कः अथवामृतमाहरतागरुत्मताक्रांतत्वादितिचपुराणांतरं आस्फोटये
ति बाहुंकरतलेनाहत्य खलनिग्रहमसंगेनिपुणतमोबाहूजातमहिमैव इतितत्कारणभूतौ बाहूमतिबोधयंस्तथाचक्रे १ त्वामेवयास्यत्यहिरेखरोषा
दतस्त्वयाभाव्यमतंद्रितेन यस्माद्भुजस्त्वंभुजगस्त्वसावित्याबोधयत्किं स्वभुजंतदेशः २ गाढरशनइति स्वोदरस्थितजनस्थितिभंगो माभवत्वितिधिया
सदयालुः विश्वविश्वपरिरक्षणचित्तः साधुतत्सरिकरोदरआसीत् १ सपरिकरमेवभुवनं निर्भयमधुनाकरोमिसुखशालि इत्यखिलबोधनार्थंदया
लुरासीत्स्वयंसपरिकरः २ अपितुंभुवनमशेषंत्वनर्हमपिकिमिदं नहिसहेय आशयमिमं विशदयन्स्वीचक्रेऽधोगतिंतदाकृष्णः ३ दुर्जनमब
लगर्वहारकं भूमिजावतरणंहिमेमतं बोधयन्निनितदाच्युतोचिराद्गाखिनः सभुवनेत्यवातरत् ४ स्वागमेममतटस्थवत्स्थितिः सर्वदातुभुवने
विहारभाक् बोधयन्हितयमेनदच्युतस्ताददशास्थितिनयासयत्तदा ५ ६ ६ ५ ९ ६ ॥६७॥

४

सर्पन्हदइति तदासर्पस्यन्हदः पुरुषश्रेष्ठस्यपतनभारेणसंक्षोभितानामुरगाणांविषैरुन्नतोंबुराशिर्यस्यसः विषेणकषायीकृताभयंकराउर्मयोयस्यसः प
र्यकूपरितःधनुःशतंप्लुतःप्रसृतः नैतच्चित्रमित्याह अनंतबलस्येति अनंतंबलमस्येति न शौरेःसमदशाहोंक्षिवैसंयुगानिपराजितः त्रयोविंश
तिभिःसैन्यैर्जिग्यएकमहंपरं १ इतिजरासंधोक्तेःबलहानिकथनात् इतिचेत् अनंतःबलंअस्येति रामसाहाय्यकर्त्तासीत् बलेनमहसार्धंनाश्वात्
स्नेहपरिप्लुतः त्वरितःकुंडिनंप्रागात्गजाश्वरथपत्तिभिः इत्यनेनरामोबलंयस्यरुक्मिणीहरणेतथादृष्टत्वात् न रामेतिलोकरमणादितिरमणीयता
याःपरनाशरूपबलवत्तायाविरोधापत्तिरितिचेत् न अंतोबलेजरासंधबलेयस्यसइति पराजिताःफल्गुतंत्रैर्यदुभिःकृष्णापालितैः इतिजरासंधो

सर्पन्हदःपुरुषसारनिपातवेगसंक्षोभितोरगविषोच्छ्वसितांबुराशिः पर्यक्प्लुतो
विषकषायविभीषणोर्मिर्धिविन्धनुःशतमनंतबलस्यतत्किं ८ ८

क्तेः न जिग्यएकमहंपरमितिपूर्वोक्तएवदोषइतिचेत् जिग्यइत्यनेनपराजयोदर्शितोनांतस्तत्र संतामानेम्लानेमरणतुल्यतायाकथनादितिचेत्
न अंतोयादवेभ्यःयस्यसकालयवनः तस्मिन् बलंमज्ञारूपंमंत्ररूपंवायस्य मज्ञाबलंतुप्रथमंजयन्यंतुशरीरजं मज्ञाबलंमंत्रबलंमित्रद्रव्यब
लेतथा इतिमज्ञारूपबलग्रहणात् पुरुषसारइत्यत्रापि पुरुषस्यसारनिपातः पुरुषेषुसारोनिपातोयस्य पुरुषसारंचक्रंतदिवेतिवा ८ ५

ह्रदेविहरतः भुजदंडाहतोदकघोषंश्रुत्वा ततःस्वसदनाभिभवंनिरीक्ष्यतदसहमानःसर्पःसमसरत् समाजगाम विहरतःवरवारणविक्रमस्य गजेंद्रप
राक्रमस्येत्यर्थेद्विरुच्यते नेदंयुक्तं गजेंद्रस्यपशोरुपमानंभगवतिइतिचेत् वरःपाणिगृहीतायाः पाणिगृहीतापाणिग्रहणात्पूर्वमपितत्रवरशब्दःसंभ
वेत् अमुकवरवरणविषयेभवंतोनिश्चिताभवंत्वित्यादौ सत्यभामायाः कृतवर्मणेवारणंतस्मिन्विक्रमोयस्य योऽस्मभ्यंसंमेतिश्रुत्वाकन्यारत्नंविगर्ह्यनिः
कृष्णायादात्सत्राजित्कस्माद्भ्रातरमन्वियात् इत्यादाविति न कन्याविघ्नकरश्चैवपंचब्रह्महभिःसमइत्युक्तेदोषश्रवणाद्भगवतितथानघटनेतिचेत् वरंच
यसाश्रेष्ठंवारयतिसः विक्रमोऽस्य कृष्णमुष्टिविनिष्पातनिष्पिष्टांगोरुबंधनः क्षीणसत्वःस्विन्नगात्रस्तमाहातीवविस्मितहृत्यादेः न त्वत्वंबालस्त्रियंजडमित्व

तस्यह्रदेविहरतोभुजदंडघूर्णवार्घोषमंग वरवारणविक्रमस्य आश्रुत्यतत्स्वसदना

त्वहत्यत्वेदोषश्रवणादितिचेत् वरान्पाणिग्रहणकर्तॄन्वारयति राजकन्यानिरोधेन। भौमंनिहत्यसगणंयुधितेनरुद्धाज्ञात्वाथनःक्षितिजयेजितराजकन्याः
निर्मुच्यसंसृतिविमोक्षमनुस्मरंतीःपादांबुजंपरिणिनायसआप्तकामःइत्युक्तेनरकेविक्रमोयस्य न पूर्वोक्तएवात्रदोषः नरकस्यतत्वहत्यत्वादितिचेत् वरःश्रेष्ठो
वारणोगजःयस्यसऐंद्रः तस्मिन्विक्रमोयस्य नोदितोभार्ययातस्यपारिजातंगरुत्मति आरोप्यसेंद्रान्विबुधान्विर्जित्योपानयत्पुरं इत्युक्तेः जायाकारणं
कृत्वामहद्विरोधेनसदोषत्वादितिचेत् वरःत्रिविक्रमहारणायवा मोहयित्वातुगिरिशंजृंभणास्त्रेणजृंभितं बाणस्यपृतनांशौरिर्जघानासिगदेषुभिरित्युक्तेः न

त्रयाणामेकभावानांनपश्यतिचयोभिदामिस्फकेरभेदएव नयुत्धमितिंचेत् वरायवारणायचविक्रमोयस्य नृगायवरंदातुंपौंड्रकवारणायचेति न गोपीपौंड्
कयोर्वेषधारण तत्तुल्ययोगेप्यारक्षणंपौंड्रकस्यवधइतिनयुक्तमितिचेत् वरान्राज्ञःनिवारयति योजरासंधस्तस्मिन्विक्रमोयस्य न सतुभीमेनहतइ
तिचेत् वरःस्वदत्तःसःवारणंययोस्तौ मयिसंरंभयोगेननिस्तीर्यब्रह्महेलनं भत्येष्यतंनिकाङ्क्षमेकालेनात्मीयसाधुनरित्युक्तेः तौग्निद्युपालवक्रदंतौ तयो
र्विक्रमोयस्य न तौतुवरेणैवहतावितिचेत् वरेणशिवदत्तेनवारयतिसशाल्वः तस्मिन्विक्रमोयस्य वरस्यवारणं तद्विषयेविक्रमोयस्य वरोदुर्योधनःतस्मै

भिभवंनिरीक्ष्यचक्षुश्रवाःसमसरत्तदमृष्यमाणः ८ ८ कृष्ण ८

रामस्त्वांदास्यतीति नचापरइतिसुभद्रामर्जुनायदातुं दुर्योधनंनिवारयितुंचविक्रमोयस्य । वरान्श्रेष्ठान्बलवतःवारयतीतिवरवारणःसचासौविःपक्षीगरुडः
तेनक्रमतइति यद्वा बलंवारयतिइतिबलवारणःइंद्रस्तत्सदृशोविक्रमोयस्य यद्वा वरवारणःगजेंद्रः तदर्थंविक्रमोयस्य यद्वाबलस्यऐंद्रकाकस्यवारणेविक्रमो
यस्य अलंविस्तरेण ॥ ८ ८ ८ ८ ८ ८ ॥ ५ ५ ५ ५

श्रीगणेशायनमः द्वाविंशेगोपकन्यानांवस्त्राहरणलीलया वरंदत्वागतःकृष्णोयज्ञशालामितीर्यते १ हेमंतेप्रथमेमासिमार्गशीर्षे १ यद्वा हेमंतेकीदृशेप्रथमेमु
ख्ये अमासि अस्यविष्णोःमासि मासानांमार्गशीर्षेस्मीतिगीतोक्तेः स्वानिष्टकृत्समयजन्यफलांकुरात्तत्स्वेस्फुरत्वायचकृधीःकुरुतेव्रतादीन् हेमंतएवतदिमाविद्धुः
क्षमंतद्यन्म्लानिकृत्सकृतुरेवहिपद्मिनीनां १ मासानांमार्गशीर्षेस्मीत्युक्तंतद्युगशालिना कृष्णेनेतितदास्मैतन्मासियुक्तंतदर्चनं २ नवमेमासिनवममातिनवमा
यस्येतिनवमः नवसंख्यायाःसर्वमूर्धन्यत्वात् सर्वथैवाविनाशित्वात् देवीप्रियत्वात् नवमीतिथिप्रियत्वात् नवरात्रविधानात् नवदुर्गात्वात् नवकन्यापूजाप्रि

श्री क वा हेमंतेप्रथमेमासिनंदव्रजकुमारिकाः

यत्वात् नवमस्कंधपठितमुख्यावतारित्वात् नवसंख्याप्रियत्वं नंदस्यव्रजेयाःकुमारिकाः पाठांतरे नंदस्ययेगोपाःतेषांकुमारिकाः सगोत्रसपिंडत्वादिसंबंधहीनाःकन्या
इत्यर्थः कुमारिकाः कुमारीणांकंयाभ्यस्ताः कुश्चमाच कुमे तयोःअरयः शत्रवस्तेषांकंयासांताः यद्वा कुमयोःअरयएवअरिकाः एतासांस्त्रीकारेणतयोःप्रेमाभावात् ।
यद्वाःकुमयोःअलिकाःसख्यः यद्वा कुमयोःअलीनांसखीनांकंयासांताः कुपापंमारयंतिताःकुमारिकाः हविष्यभोजनेहेतुः बहुधान्यभावत्वाद्यंविविक्तसेव्यंस्वकायपु
ष्टिकरं शातातमिवहविष्यंतद्भुंजानाःस्त्वदेतियुक्तममूः १ कात्यायन्यर्चनेहेतुः संगःक्वापिपरेणचेद्विधिबलाज्ज्ञातोप्यषट्कर्णकस्तत्कांतानुमतिंविनानघटतेनिर्विघ्नमि

संगनाः मायाधीन्नासमागमोत्सुकस्तदोयुक्तं तदर्चाभिषान्मायामेवपरेषु सत्स्वपि स्फोरेष्वभ्यर्थयंतेस्तदा २ भव्यप्रदाहि बह्वो भुविसंतियद्यप्यासास्तथापि वक्तमोपिनमातृतुल्यः
जानंत्यस्त्वमपरानपहायदेवानानर्चुरिष्टवरदांजनमातरंवा ३ यद्वा स्त्रीभिः स्त्रीद्वारैव प्रवर्तव्यमितिकात्यायनीसेवा १ कात्यायनीविष्णुशक्तिरतस्तस्याः मनसिसापत्न्यं मास्तु
इतिवा २ वयंत्वबलाः बलभ्रातुरुपभोगसामर्थ्यंशक्त्याविनानापद्येतेतिवा ३ स्त्रीणांकामजनितं दुःखं स्त्र्येव जानातीतिवा ४ पुंदेव प्रार्थनाकृताचेत्कृष्णमनः शंकामापद्ये
तइतिवा ५ पुंदेवसेवयाऔत्सुक्यंस्यादित्यनइतिवा ६ उमासर्वपतिशापाद्दुःखंजानातीतिवा ८ बालास्तु कामानभिज्ञाः वृद्धाः विरक्ताः अतअर्धवृद्धायायाएव प्रार्थनाकर्तव्या का

चेरुर्हविष्यं भुंजानाः कात्यायन्यर्चनव्रतं १

त्यायन्यर्धवृद्धास्त्रीगौरीयंविरूपोपुमान् इतिमेदिनी ८ स्त्रियोदयावत्यइतिशीघ्रप्रसादार्थं ९ कामजनन्याः प्रार्थनाकामंदास्यतीतिवा १० विष्णुप्रबोधायपूर्वंब्रह्मणा
देव्येवप्रार्थिता अधुनापितत्प्रबोधायसैवसेव्यादितिवा ११ सर्वोहिजनः सजातीयं सेवते अतएवस्त्र्येवदेवीसेविता १२ कृष्णस्तु स्त्रीजनप्रियः अतस्तद्द्वारैव सः प्रार्थनी
यः १३ भगवतः प्रार्थना भगवतीद्वारैवइतिवा १४ ॥१॥ १ १ १ १ १

93
१

व्रतंचिकीर्षूणांबोधायतत्प्रकारमाह अंभसीतिहेमंतव्रतरुद्धं जलांतेकूले सैकतींशीघ्रफलदांप्रतिमांकृत्वा तत्रदेवीमानर्चुः नृपेतिकन्यानामप्यनुरागइत्याश्चर्यं पश्येतिभावः शैलादारुमयीलौहीलेप्यालेख्याचसैकती मनोमयीमणिमयीप्रतिमाष्टविधास्मृता संत्वन्याअपिकनकप्रमुखाःप्रतिमाःप्रभूतफलदात्र्यः जडधृतिसु रुचिःसिकतैनैवेत्यबलास्तांहितन्मयींचक्रुः २ २ २ २ २ २ २ २

आप्लुत्यांभसिकालिंद्याजलांतेचोदितेरुणे कृत्वाप्रतिकृतिंदेवीमानर्चुर्नृपसैकतीं २

गंधैर्माल्यैःसुरभिभिर्बलिभिर्धूपदीपकैः उच्चावचैश्चोपहारैःप्रवालफलतंडुलैः ३

सुरभिभिरिति यथापेक्षंसर्वैर्योज्यं बलिभिर्वस्त्रभूषणनैवेद्यैः प्रवालादिभिरन्यैश्चोच्चावचैः क्रमभंगःश्रीकृष्णात्प्तमनस्त्वात् ३ ३ ३
३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३

महामायेत्यादिसंबोधनैस्तवनकिंचिदशाक्यमितिसूचयंत्यः प्रत्येकं प्रार्थयंते हेदेवि नंदगोपसुतंपतिंकुरु १ यद्वा हेमे रमे हेदेददातिसादातत्संबुद्धौहे
दे मूलविभुजादिभ्यउपसंख्यानमितिउवार्तिकेनकप्रत्ययेकृतेइष्टंसिद्धं नंदगोपसुतं विपतिं उपपतिं कुरु पतिसुतान्वयेत्यादिषु पूर्वपतिसद्भावात् यद्वा मः
शिवः नंदगोपसुतं स्वपतिंकुरुते नमे मम अतस्त्वां प्रार्थये शिवस्तवपतिः तं किंचिदुपदिश यद्वाहेदेदानशीले नंदगोपसुतंविपतिं गरुडपालंमेकुरु ममाधी
नंकुरु अविपतिंसूर्यपर्वतयोः पतिं मेकुरुममाधीनंकुरु तेतुभ्यंनमः यद्वा मा ई इतिपदच्छेदः नंदगोपसुतं अविपतिंअविपालं माकुरु तेनमःअस्तु ईवि
षादेनुकंपायां कात्यायनीतिसार्थकं हेकात्यायनि तन्मुनिवंशे धर्मवर्द्धिके महामाये सर्वशक्तिरूपे महायोगिनिदुर्घटघटनासमर्थे अधीश्वरि नतुक्लेशकाचिदेव

कात्यायनिमहामायेमहायोगिन्यधीश्वरि नंदगोपसुतंदेविपतिंमेकुरुतेनमः इतिमंत्रंजपं
त्यस्ताःपूजांचक्रुःकुमारिकाः एवंमासंव्रतंचेरुःकुमार्यःकृष्णचेतसः ५ भद्रकालींसमा
नर्चुर्भूयान्नंदसुतःपतिः उषस्युत्थायगोत्रैःस्वैरन्योन्याबद्धबाहवः ६

तेति तासां श्लोका नंदगोपसुतं नंदराज
कुमारं पदद्वयमर्थंतिरशंकावारणाय ननुतत्सा
मये तमेवभजध्वं तत्राहुः देविक्रीडारसाभिज्ञे साक्षात्तत्प्रार्थनं नरसावहमितिभावः ४ ५ कृष्णचेतस्त्वमाह भूयान्नंदसुतःपतिरिति आनर्चुरिति व्रतस्यपूर्वांग
माह उषसीति गोत्रैर्नामभिः अन्योन्यावबध्यबाहवः परस्परं
गृहीतहस्ताः

पूर्ववत्॥ पूर्वे सूर्योदये यथा निरंबराः भूत्वा सागरजलं प्रविश्यंति तथा॥ अत्र हेतुः॥ नैवान्यवस्त्रविहारः कार्यः क्वचिदपि विना विनिक्षेपं॥ इति किं तद्वस्त्रविस्तृतो चक्रुस्त
त्र स्ववस्त्रनिक्षेपं॥१॥ तटे वासो जले वासः श्रीग्रास्येवात्मनामपि॥ दर्शयंत्योधिकारार्थं चक्रुः स्नानविधिं तदा॥२॥ यः क्रीडति जडे भूत्वा निरावरणकंचुकः॥ त
स्य श्रीग्रासिरन्विता हितिज्ञाता तथा चरनू॥३॥ इत्थापि रात्रिर्द्विजराजपत्न्यपि वात्यैविनात्यन्वहमुग्दिसितांबरा॥ सूर्योदयोपी निविधिस्तथा भवेदित्यादरायात्ता
अपि किं तथा व्यधुः॥४॥ ॥५॥ ॥६॥ योगेश्वराणां ईश्वर इति प्रत्येकं तादृक्मनोरथपूरणसामर्थ्यं दर्शयति॥ योगेश्वराणां ईश्वरः॥ योगानां हठयोगादीनां ईश्वरा

॥कृष्णमुच्चैर्जगुर्यत्यः कालिंद्यां स्नातुमन्वहं॥ नद्यां कदाचिदागत्य तीरे निक्षिप्य पूर्ववत्॥७॥

॥वासांसि कृष्णं गायंत्यो विजह्रुः सलिले मुदा॥ भगवांस्तदभिप्रेत्य कृष्णो योगेश्वरेश्वरः॥८॥

णां च ईश्वरः॥ यद्वा॥ योगः संयोगः तद्विषये ईश्वरः नाट्यं तस्य ईश्वरः॥ ईश्वरो मन्मथे नाट्ये॥ यद्वा॥ योगाः विष्कंभादयः तेषां ईश्वराः तत्कर्मफलदातारः॥ तेषां ईश्वरः॥ यद्वा॥
अयोगेश्वरेश्वरः॥ नयोगो येषां ते अयोगाः उपासकास्तेषामीश्वराणां च ईश्वरः॥ यद्वा॥ नयोगः॥ अयोगः॥ देहादीनामसंबंधः॥ तस्य ये ईश्वरा मुक्तास्तेषामीश्वरः॥ यद्वा॥ अस्य विष्णोः॥
योगो येषां ते षां ईश्वराणां ईश्वरः॥ यद्वा॥ अयो वत् गच्छति सा॥ अयोगा माया॥ तस्याः ये ईश्वराः जितमायाः तेषां ईश्वरः॥ यद्वा॥ यः॥ अगेश्वरे इति पदद्वयं॥ अश्वगश्च ईश्वरश्च

तेषां ईश्वरः॥ यद्वा॥ न गच्छतीत्यगश्चासावीश्वरेश्वरश्च सर्वव्यापक
त्वात् गमनाभावः॥ यद्वा॥ अगेश्वरस्य गोवर्धनस्य ईश्वरः॥ यद्वा॥ अ
गः॥ कैलासः॥ तस्य ईश्वरः शिवस्तस्य ईश्वरः॥८॥ ॥८॥ ॥८॥

वयस्यैरागत   इतिरामंविनागतइतिसूचयति। येयथामामितिश्लोकिंस्मरन्व्रभुरुदारधीः॥अबलानांप्रसादार्थयुक्तमेवाबलोभ्यगात्॥१॥अहंयोगेश्व
रस्तेताः सदासंयोगचिंतकाः। तद्वश्येनमयावश्यंभाव्यमित्याययौप्रभुः॥२॥ तासांकर्मणःसिद्ध्यैफलदानायेति।नीपंकदंबं१ वासांस्युपादायेति। गुणि
जनसंग्रहकामोभवतिगुणज्ञःस्वतश्चगुणवान्यः।तदुचितमनेकगुणवत्स्वसंग्रहमकृतसकलगुणकीर्तिः॥१॥ ॥९॥ ॥९॥ ॥९॥ ॥९॥

॥ वयस्यैरागतस्तत्रवृतस्तत्कर्मसिद्धये॥तासांवासांस्युपादायनीपमारुह्यसत्वरः॥९॥

॥ हसद्भिःप्रहसन्बालैःपरिहासमुवाचह॥अत्रागत्याबलाःकामंस्वंस्वंवासःप्रगृह्यतां॥१०॥

बालैः सह॥ ॥सत्यंब्रवाणिनोनर्मयद्यूयंव्रतकर्शिताः॥नमयोदितपूर्वंवाअनृतंतदिमेविदुः॥११॥

हेअबलाः१अः बलंयासांताः। नवरोयासांताः।अःवरोयासांताः॥१०॥ ॥१०॥ ॥१०॥ सत्यमिति। अवोचमनृतंपुराक्वचिदपीतिमेनस्मृतिर्लसत्स्मृतिभुवां
चवोयदिद्दसास्तितद्गण्यतां। इमानपिचपृच्छतस्वगतसंशयोच्छित्तयेयतःस्मृतिमदंतराइतिभवत्सुसिद्धाइमे॥१॥ नोनर्म नपरिहासः॥यस्माद्यूयंपरिश्रां
ताः१यद्वा। नोसत्यंब्रवाणि। तर्हिकिंअनृतं। मयालक्ष्म्या।उदितपूर्वं।अनृतमपिन। तर्हिकिमिदं।नर्मैवेदं ॥११॥ ॥११॥ ॥११॥

४५

एकैकशोवा। आगत्यस्वीकुरुत। सहैववा। नतवास्माकमाग्रहइत्यर्थः। क्ष्वेलितमुतपरिहासः। प्रेमपरिप्लुताः। प्रेमरसनिमग्नाः॥१२॥ ॥१३॥ ॥ ॥
तत्रमुग्धाऊचुः। अंगभोः कृष्ण। अनयमन्यायंमाकृथाः। व्रजश्लाघ्यंजानीमः॥ यद्वा। अंगानामवयवानांव्रजः समूहः। तेनश्लाघ्यं अतिसुंदरंजानीमः॥ यद्वा।

॥एकैकशःप्रतीक्षध्वंसहैवेतसुमध्यमाः॥ तस्यतत्क्ष्वेलितंदृष्ट्वागोप्यःप्रेमपरिप्लुताः॥१२॥
॥व्रीडिताःप्रेक्ष्यचान्योन्यंजातहासाननिर्ययुः॥ एवंब्रुवतिगोविंदेनर्मणाक्षिप्तचेतसः॥१३॥
॥आकंठमग्नाःशीतोदेवेपमानास्तमब्रुवन्॥ मानयंभोकृथास्त्वांतुनंदगोपसुतंप्रियं॥ जानी
॥मोंगव्रजश्लाघ्यंदेहिवासांसिवेपिताः॥१४॥ श्यामसुंदरतेदास्यःकरवामतवोदितं॥ देहिवासां
सिधर्मज्ञनोचेद्राज्ञेब्रुवामहे॥१५॥

अंगेदेशास्तस्यव्रजः मार्गस्तत्रापिश्लाघ्यः। यद्वा हे अंग। व्रजेषुगोष्ठाधनिवहेषुश्लाघ्यंजानीमः॥ यद्वा हे अंग त्वांश्लाघ्यंजानीमः॥ वासांसि देहि। अस्मत्सं
निधानात्व्रजगच्छ॥१४॥ प्रौढाऊचुः॥ नोचेद्राज्ञेनंदायकंसायवाब्रुवामहे। हेकृष्णेतिवा॥१५॥ ॥१५॥ ॥१५॥ ॥१५॥

श्रीउिताइति॥ प्रभुचरित्रमवाङ्मतिगोचरंसमवलोक्यनदाश्रुतयोखिलाः॥
निजनिजात्मसमन्वयकामुकाजउगतानितरामवतास्थिरे॥१॥ निजांजडाप
स्थितिमेषमाधवोदयार्द्रदृष्ट्यापरिहर्तुमागतः॥ ध्रुवंविदंस्तोपितनोननि
र्ययुर्बहिर्युवत्योविरसत्वशंकया॥२॥

श्रीगणेशायनमः अयोविंशेततोगोपैरन्नयाच्ञापदेशतः तत्सत्यनुग्रहात्कृष्णोदीक्षितानन्वतापयत् १ १ भक्तायाइत्येकवचनंसद्यःसायुज्याभिप्रायेण १ यद्वा विप्रभार्यायाः
याभक्तापरभक्तियुता सद्यःकैवल्यात् नंत्रैकाविधृताभर्त्राइत्युक्ता याःविप्रभार्याः ताश्चप्रसीदन् याःविप्रभार्याःयाःभक्ताः ताःप्रसीदन्निति वा यायाःभक्ताः विप्रभार्याः ताःप्रसीदन्नि
तिवा व्यवहितसंबंधेनवा विप्राणांभार्येवभार्यावेदवाणी तस्याःयाभक्ताः कर्माचरणात् ताःप्रसीदन्निति वा उतत्वःपश्यन्नददर्शवाचमुतत्वःशृण्वन्नशृणोत्येनां उतोत्वस्मैत
न्वं १ विसस्रेजायेवपत्यउशतीसुवासाः अप्येकःपश्यन्नपश्यतिवाचमपिचशृण्वन्नशृणोत्येनामित्यविद्वांसमाहार्धमप्येकस्मैतन्वंविसस्रइतिस्वमात्मानंविवृणुतेज्ञानंप्रकाश

रामराममहाबाहोकृष्णदुष्टनिबर्हण एषांवैबाधतेक्षुन्मां

तच्छांतिंकर्तुमर्हथः १

इतिविज्ञापितोगोपैर्भगवान्देवकी

नमर्थस्याहानयावाचोपमोत्तमयावाचाजायेवपत्येकामयमानासुवासाऋतुकालेषुसुवासाः कल्याणवासाः कामयमानाऋतुकालेषुयथासएनांपश्यतिसशृणोतीत्यर्थज्ञप्रशंसात
स्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय १९ इतिऋग्वेदेदशममंडलेश्रूयते इयमृक्पूर्वार्धेनाविद्वांसमुत्तरार्धेनतुविद्वांसमाचष्टे अत्रप्रयुक्तस्त्वशब्दः सर्वादिगणेपठितोन्यपर्यायः उतशब्दस्त्व
अपिशब्दार्थकमव्ययं तथाचत्वोनामकश्चिदन्यःपुमान् वाचंपश्यन्नपिनपश्यति अविदुषापुस्तकरूपेणदृष्टापिवागदृष्टेव वाचनाभावादितिभावः एतेनवेदकालेलिलिपिसद्भा

वोवगम्यते अन्यथावाचश्चाक्षुषविषयत्वाभावेन दृश्यिकर्मत्वानुपपत्तेः तथात्वोन्यः पुमान् एनांवाचंशृण्वन्नपि नशृणोति परेणवाचितासतीश्रुताप्यश्रुतकल्पैव अर्थज्ञानाभा
वात् इतितात्पर्यं त्वस्मै अन्यस्मै विदुषे तन्वंनिजमूर्तिं शब्दार्थोभयात्मिकां विसस्त्रे समर्पयति वागितिशेषः तत्रदृष्टांतमाह पत्ये स्त्रुवासाः शोभनवस्त्रादि भूषिताउशती का
मयमानाजायेवेतिश्रुत्यर्थः इतिवाण्याजायासदृशता यद्वा हेविप्रभ विशेषप्रभ राजर्षित्वात् यद्वा विगताप्रभायस्यसः विप्रभः तत्संबुद्धौ हेविप्रभ शापत्वात् यद्वा हेविप्रभ
विप्रस्यशमीकमुनिपुत्रस्य भाशापरूपाकांतिर्यस्मिन् याःआर्याः याःभक्ताः ताःप्रसीदन् यद्वा आर्यायाःश्वश्र्व्याः गौर्यावा याभक्ताःताःप्रसीदन्नितिवा यद्वा भक्ताः याः विप्र

सूतः भक्तायाविप्रभार्यायाःप्रसीदन्निदमब्रवीत् २

भार्याःयाः इतिपदानि वौ गरुडे प्रभायस्यसः विप्रभः विष्णुःसएवआर्योयासां यद्वा हेभक्ताय भजकरूपभावहविधे हेअविप्रभ नविप्रेषु भातेजोयस्य नविगतप्रभायस्येति
वा अविप्रेष्वविप्रहीनेषुभायस्येतिवा अविः सूर्यः तद्वत्प्रभायस्येतिवा याः आर्याः ताःप्रसीदन्नितिवा यद्वा भक्ताःयाःअविप्रभार्याःयाः इतिपदानि अवौमेषे प्रभायस्यसः
अग्निःसएवआर्योयासांताः अवौ कैलासे प्रभायस्यसः शिवःसएवआर्योयासांताः याः याः भक्ताः ताःप्रसीदन्निदमब्रवीत् अलंविस्तरेण ॥ २　२　२　२　१८

१

॰यस्मिन्सर्वेयजमानाः आर्त्विज्यंयाजमानंगृहपतिः सर्वेसमपुण्यभाजः। आंगिरसं। अंगिरसामयनाख्यंरात्रिसत्रं दशाहोंगिरसामयनमादित्यानामयनवदि
(त्र्यो — written above दशाहों)

ति॥३॥ अस्मद्विसर्जिताः आवाभ्यांमद्दिताः संतोयाचध्वं युष्माकं कातत्रलज्जा। ननुसथाप्यपात्रत्वादस्माकंकिमितिदास्यंतीतिचेत्तत्राह कीर्तयंतइति। गू

ढाभिसंधिस्तु मयावेदरूपेण विसर्जितानांमत्कीर्तनमेवश्रेयः। यद्वा अस्मद्विसर्जिताः अस्मद्वृत्तिः कृष्यादिः। नष्टाभिमानानांमत्कीर्तनमेवश्रेयः। शास्त्रेषु

नष्टाः कवयोभवंति कविलनष्टाश्चपुराणभट्टाः। पुराणनष्टाः कृषिमाचरंति। कृषेश्चुताभागवताभवंति ॥४॥ पूर्वदंडवत्पतिताः। यद्वा दंडः स्कदाम शापः न

प्रयातदेवयजनंब्राह्मणाब्रह्मवादिनः सत्रमांगिरसंनामह्यासतेस्वर्गकाम्यया॥ ३॥ तत्रगत्वो

दनंगोपायाचतास्मद्विसर्जिताः कीर्तयंतोभगवतआर्यस्यममचाभिधां॥४॥ इत्यादिष्टा

भगवतागत्वायाचंततेतथा कृतांजलिपुटाविप्रान् दंडवत्पतिताभुवि॥५॥ ॥छ॥ ॥

द्वंतः पतिताश्च यद्वा यत्तदोर्नित्यसंबंधात् यथापतिताः पातकिनोयाचंति तथा अपातकिनोप्ययाचंत। दंडवत्कृतांजलिपुटाः अचलाः॥५॥ ॥५॥

॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥६॥ अविदूरे वर्त्तमानौ संतौ वो यदन्नं तल्लषतः अभिलषतः इच्छतः वः ओदनं श्रद्धा यद्यस्ति तर्हि याचतेति ॥७॥ दीक्षिता वयमभोज्यान्ना इति वदिष्यंती
ति स्वयमेवाशंक्याहुः दीक्षायाः आरभ्याग्नीषोमीयपश्वालंभनात्पूर्वं दोषः न ततोन्यत्र । तथा सौत्रामण्याश्चान्यत्र अन्यदा । तथा चोक्तं । सूचका
नां दीक्षितानाम भोज्यं राजयाजिनामित्युपक्रम्य । क्रयगृहे गोन्नपश्वो संस्थायाः प्राक् च गर्हितं गोसवः क्षत्रवैश्ययोः । पुरुषमेधस्तु क्षत्रस्य । अ
तस्तयोरग्रहणं ॥८॥ क्षुद्रे स्वर्गादावाशामात्रं येषां । भूरीणि क्लेशाधिकानि कर्माणि येषां ॥ अतोज्ञानदृथा ज्ञानवृद्धा इति मानवंतः ॥ भगवद्यांचां प्राकृ
हे भूमिदेवाः शृणुत कृष्णस्यादेशकारिणः । प्राप्तान् जानीत भद्रं वो गोपान्नो रामचोदितान् ॥६॥ गाश्चारयंताव
विदूर ओदनं रामाच्युतौ वो लषतो बुभुक्षितौ ॥ तयोर्द्विजा ओदनमर्थिनोर्यदि श्रद्धा च वो यच्छत धर्मवित्तमाः ॥७॥
दीक्षायाः पशुसंस्थायाः सौत्रामण्याश्च सत्तमाः ॥ अन्यत्र दीक्षितस्यापि नान्नमश्नन्हि दुष्यति ॥८॥
इति ते भगवद्यांचां शृण्वंतोपि न शुश्रुवुः ॥ क्षुद्राशा भूरिकर्माणो बालिशा वृद्धमानिनः ॥९॥ ॥९॥ ॥९॥
शृण्वंतोपि तदा न शुश्रुवुः । क्षुद्राशाः क्षुद्रा अल्पा आशा येषां ते । शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषं । पाणिपात्रोदरा मन्त्र इत्याद्याशा येषां । न संग्रहपराः ।
यदृच्छालाभसंतुष्टाः । विरक्ता इति भावः । भूरिकर्माणः । सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते । इति ज्ञानोदयात् सर्वकर्मकर्तृत्वं । अबालिशाः वृद्धानुमानयं
तिने च ॥९॥

१८

ननुकर्मक्रममुल्लंघ्यादेशकालेअन्यार्थमन्नमन्यस्मै कथंदेयंतत्राह। देश इति॥ पृथक् चरुपुरोडाशादिद्रव्यं॥ तंत्रं प्रयोगः॥ धर्मो पूर्वं॥ १०॥ मनुष्योयमितिदृ
ष्ट्यामर्त्यात्मानोब्राह्मणाबयं महांत इतिमन्यमानाः॥ स्तवपक्षे॥ मर्त्यात्मानोपि मनुष्यदृष्ट्या नमेनिरे। किंतु ज्ञानदृष्ट्येयेवेतिभावः॥ अदुष्प्रज्ञाः॥ यद्वा॥ मनुष्यदृ
ष्ट्यानः॥ मर्त्यात्मान॥ यद्वा मर्त्यात्मा॥ नानरः॥ न उअवधारणे॥ यद्वा॥ तं अधोक्षजं॥ मनुष्यदृशापि॥ मर्त्यात्मा॥ ना इति न अदुः॥ किंतु॥ ब्रह्म इतिमेनिरे॥ यद्वा।

देशः कालः पृथक्द्रव्यं मंत्रतंत्रर्त्विजोग्नयः। देवतायजमानश्च क्रतुर्धर्मश्च यन्मयः॥१०॥

तं ब्रह्म परमं साक्षाद्भगवंतमधोक्षजं॥ मनुष्यदृष्ट्या दुष्प्रज्ञा मर्त्यात्मानो न मेनिरे॥११॥

न ते यदोमिति प्रोचुर्न नेति च परंतप।। गोपा निराशाः प्रत्येत्य तथोचुः कृष्णरामयोः॥ १२॥

मनुष्यदृष्ट्या। तं अदुः॥ किंच। अयं प्रज्ञामर्त्यात्मा॥ इतिनमेनिरे इतिन किंतुमेनिरेएव ॥ ११॥ नते नम्रेजने ओं इतियदाप्रोचुः॥ न इतिन॥ नदा नद्वा स्यात्॥
गोपानिराशाः॥ पराहृताः॥ प्रणावजपेन वृत्तिशून्यत्वदर्शनात्॥ १२॥ ॥१२॥ ॥१२॥ ॥१२॥ ॥५॥ ॥५॥ ॥६॥

१८

एकविंशेशरद्रम्यवृंदावनगतेहरौ तद्वेणुस्वनमाकर्ण्यगोपीभिर्गीतिमीर्यते १ इत्थमेवंभूतंवनं तदेवाह शरत्स्वच्छानिजलानियस्मिन् तत् वायुनावातमनुगतंव्याप्तमि
त्यर्थः १ शरदानिर्मलंजलमित्युक्तेः शरदानीरजोस्त्यानीराणिप्रकृतिंययुरिति १ शरदिस्वच्छंशरत्स्वच्छं अर्थात् जलं तस्माज्जातानिकमलानिलातिगृण्हा
ति कमलव्याप्तमित्यर्थः २ यद्वा शरदिवस्वच्छाःसाधवस्तेभ्योजातंशरत्स्वच्छजं कृष्णभक्तिविशिष्टज्ञानं तत्लातिरक्षतिगृण्हातितत् ज्ञानविशिष्टमितिभावः
त्वष्यत्वचोश्रुमुमुचुस्तरवोयथार्याः असंदनंगतिमतांपुलकस्तरूणां इतिवृक्षादीनांज्ञानविशिष्टत्वं ३ शरत्स्वच्छोनंदः वसुदेवोवा तेनोजातःकृष्णः तंलाति ४

इत्थंशरत्स्वच्छजलंपद्माकरसुगंधिना न्यविशद्वायु

नावातंसगोगोपालकोच्युतः १ १

योजडाः ९

खमशोभतनिर्मेघंशरद्विमलतारकं इत्यादेः शरत्स्वच्छंनभः तत्रजातादेवास्तान्लाति कृष्ण
रक्षणेनतेरक्षिताभवंतीतिवा ५ शरत्स्वच्छंत्रिविष्टपं शरत्स्वच्छादेवावातान्क्षरयतिगर्वहीनान्करोति नाकपृष्ठंशरावापिकलांयस्यनलेभिरे इत्युक्तेः ६
शरदिस्वच्छंनभः सोमोनक्षत्राणिकमलानिवा तदिवजलंयस्मिन् ७ शरत्स्वच्छःक्षीरोदः तस्माज्जाताःलक्ष्मीसुरभिसुधाचंद्राः लीयंतेयस्मिन्निति श्रयतइंदि
राशश्वदत्रहि सुरभिस्तुयशोदाभूत् सुधाप्यधरलग्नाभूत् व्योमयानगतश्चंद्रःसगणःसंदतामगात् इत्युक्तेः ८ शरद्वत्स्वच्छाःजडाअपियस्मिन् गोगोपालाद्

मेदिनी १२ पुनः कीदृशं वनं पद्माकरसुगंधिना वायुना वातं कमलसमूहसुगंधिवायुव्याप्तमितिभावः १ यद्वा पद्मायाः लक्ष्म्याः करः हस्तः सच अनंतसौभाग्यस्य परमात्मनः चर
णसेवया सुगंधिः तद्वत्सुगंधिना वायुना २ यद्वा पद्मेभ्यो अकं दुःखं राति ददाति सचासौ सुगंधिश्च तेन महावातहतानीव वनानि सरसीरुहामित्यादेः सूर्यकिरणस्पृष्टत्वात्तस्य कुमुदा
दि चांद्रकमलानां दुःखदात्वमुचितं ३ यद्वा पद्मायै कं सुखं राति सुशीतमंदगत्या स्पर्शेन श्रीकृष्णाल्हादजनकतया श्रीदेव्याः सुखकरत्वं वायोः सिध्यति सूर्यविकासिकमलानां उ
ष्णवातस्पर्शनाद्विकासेन तन्निवासिन्याः लक्ष्म्याः सुखकरत्वं च ४ यद्वा पद्मायाः अकं दुःखं लुनाति स चासौ सुगंधिश्च रलयोरभेदात् ५ यद्वा पद्मानां आकरः समूहो यस्मिन् त
त् जलं तद्युक्तेन सांबुकणो वायुराल्हादजनक इति प्रसिद्धं ६ यद्वा पद्मोः मा लक्ष्मीः तस्यै अकं दुःखं राति यद्वा कं राति ७ यद्वा पद्मां करोतीति पद्माकरः क्षीराब्धिः तद्वत्सुगंधो यस्य
तेन ८ यद्वा पद्मोः मा यस्य स विष्णुः पद्मः तस्मै अतिशयेन कं राति ९ यद्वा पत्सु मा ऐश्वर्यं यस्य स पद्मः विष्णुः पाद्योर्विष्णुस्तिष्ठत्वित्यादेः तस्मै अकं राति पद्भ्यांसंचारेण तदधिष्ठातुः
विष्णोः सश्रमत्वं १० मश्च आ च मौ शिवब्रह्माणौ पद्मोः मौ पद्मौ तयोः कं राति ११ पद्मोः माकरौ तद्वत्सुगंधिना १२ एतादृशेन वायुना वातं अनुगतं व्याप्तं वनं कृष्णः न्यविशत् कीदृशः
कृष्णः सगोगोपालकः गोगोपालकैः सहितः १ यद्वा गावः धेनवः तत्पालाश्च कः वायुश्च तैः सहितः कोब्रह्मणि समीरात्मयमदक्षेपि भास्करे इति कोशः वायुव्याप्तत्वाद्वायोः प्रवेशः समु
चितः २ यद्वा गावः इंद्रियाणि गोपालास्तद्देवताः कः आत्मा च तैः सहितः स्वर्गेषुपशुवाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजले इति कोशः अशरीरस्य परमात्मनः कृष्णस्य तदानीं शरीरावलंबस्तूच
नायेतद्विशेषणं ३ यद्वा गोगोपालानां कं सुखं यस्मात् तेन रामेण सहितः सुखशीर्षजलेषु कं इति कोशः सख्यः पश्यन्नुविवेशायतोर्वयस्यैः वक्त्रं ब्रजेशसुतयोरित्यादेः सरामस्य
गमनं ४ गोभिः सहितानां गोपालानां नंदादीनां इंद्रियतद्देवतानां भूभूपतीनां वाग्वागीशानां स्वर्गस्वर्गपालानां वा कं यस्मात् स्वर्गेषुपशुवाग्वज्र इति कोशः ५ गौर्वृषः नंदी तत्सहितो
गोपालः शिवः कोब्रह्मा ताभ्यां सहितः त्रयाणामेकभावानां न पश्यति च योभिदामित्यादेस्तदभेदात्तत्सहितत्वं ६ सगोगोपालस्य सवृषशिवस्य कं यस्मात् ७ सगोगोपैः सधेनुत
त्पालैः अलंते शोभत इति रामः तस्य कं यस्मात् ८ सगोगोपालस्य सवज्रेंद्रियस्य सवाक्ब्रह्मणो वा कं यस्मात् ९ गोः वाक्शक्तिरितियावत् गः गणेशः उः शिवः पालयतीति पालः विष्णुः

लका उच्युतः उपालकाच्छब्दः उच्युतः उः उकारः च्युतो यस्मात् उशब्दरहित इति यावत् पालकादिति भावः अमंदो मंदार इत्यादिवत् क्लिष्टत्वं यद्वा शरत् पद्मा सगोगोपालकः अ
च्युतश्च भाविशत् कात्वं मुनिवर्य शैले इत्यादिवत् लिंगविपरिणामेन विशेषणविशेष्यभावः क्लिष्टत्वादुपेक्ष्या विभावयौ वाशब्दः निश्चयार्थः अलं १ १ १ १
कुसुमितेति ततश्च कुसुमितवनराजिषु शुष्मिणो मत्ताः भृंगाः द्विजाः खगाश्च तेषां कुलानि तैर्घुष्टाः सरांसि सरितः महीध्राश्च यस्मिन् तद्वनं कृष्णोवगाह्य प्रविश्य वेणुम
वादयत् १ यद्वा भगवान् गाः अचारयन् वेणुं चुकूज वेणुं कीदृशं कुसुमितवनराजिशुष्मिभृंगद्विजकुलघुष्टसरः सरिद्भिः युतायां मह्यां ध्रियत इति तथातं कीदृशीः गाः
मधुपतिरवगाः मधुपतीनां भ्रमराणां रवेण शब्देन गच्छंतिताः मधुपतेः स्वात्मनः रामस्य वा शब्दानुगाः कीदृशो भगवान् सहपशुपालबलः पशुपालैर्बलेन सह इति तथा

कुसुमितवनराजिशुष्मिभृंगद्विजकुलघुष्टसरः सरिन्महीध्रं मधुपतिरव
गाह्यचारयन्गाः सहपशुपालबलश्चुकूजवेणुं २

पशुपालानां बलेन संहितिवा सः ह पशुपालबलः इति पदत्रयं वा पशुपाला एव बलं यस्य बलेयस्येतिवा पशुपालानां बलं यस्मात् इतिवा पशुपैः अलते शोभते इति
पशुपालो रामः बलमस्येतिवा रामस्य बलं यस्मादितिवा पशुपालः शिवः बलं यस्य शिवस्य बलं यस्मादितिवा चुकूज वेणुमिति बहिरंतर्यः सरलः श्रुत्यनुकूलध्वनिः स
मे श्रेयान् लोकदृशा जडपिशुनोप्येतद्व्यक्तीकृतं सुवेणुभृता १ यस्मिन्मुक्ता जाताः वंशोसौ कीदृशोपि मममान्यः इत्याशयेन विभुना करावलंबाद सौ समुद्धारि २

कः सूर्यः एतैः सहितः यमदक्षेषु भास्कर इति कोशः १० सः गोगोपालानां कं यस्मात् इति पदद्वयं वा ११ गोभिः धेनुभिः सहिता गौर्भूमिस्तस्याः पालकः १२ गोभिः रश्मिभिः सहितो गौश्चंद्रः
तं पालयंति सुधाशनार्थं देवाः तद्वत्स्वाराजानस्तेषां कं यस्मात् गौः स्वर्गे वृषभे रश्मौ वज्रे शीतकरे पुमानिति विश्वः १३ सगौः सधेनुः या गौः भूमिः तां पालयतः तौ सगोगोपौ अलकौ केशौ यस्य
सितकृष्णकेशाइति द्वितीयस्कंधोक्तेश्च सितः केशस्तस्य देवस्य यो भूत्तस्माद्रामः कृष्णकेशस्तु कृष्णः इत्यादेः १४ सः गोगः अपालकः इति पदत्रयं गोभिर्गच्छतीति गोगः अपगताः स्रस्ताः
अलकाः कुटिलकेशाः यस्य शिथिलकेशबंधन इति भावः अलकाश्चूर्णकुंतला इत्यमरः कुटिलकेशा इति टीकायां १५ सः गोगवां सवृषगवां पालकः १६ सगोगोपालानां पूर्वोक्तानां कः
आत्मा १७ सगोगोपालस्य सरश्मिसूर्यस्य आत्मा सूर्यमंडलांतरवर्तित्वात् १८ गोभिरिंद्रियैः सह गोपालानां इंद्रियाधीश्वराणां आत्मा सगवां भूपालानां आत्मेति वा नाविष्णुः पृथिवीप
तिरित्युक्तेः १९ गोभिः सह गच्छंति ते गोगाः गोपाः तेषां उः अवनं यस्मात् स सगोगो गौः तस्य रामस्य नंदस्य वा पालकः स चासौ पालकोस्येति वा २० गोभिरिंद्रियैर्गच्छंति ते गोगाः इंद्रियाधीशाः
तेषां उः अवनं यस्मात् स कामः कामराहित्ये इंद्रियाधीनत्वं न घटते तस्य कामस्य पालकः प्रद्युम्नजनकत्वात् स इति पृथक्पदं उकारस्त्वर्थे नेमोक्तः २१ एतद्विशिष्टः अच्युतः वनं न्यविश
त् इति शिवः यद्वा लापनांतरं शरत् स्वच्छजलं वनं प्राविशत् कीदृशं वनं पद्माकरसुगंधि पद्मसमूहगंधविशिष्टं पुनः कीदृशं न्यविशद्वायु न्यविशन् प्रविशन् वायुर्यस्मिन्
तत् पुनः कीदृशं वनं आवातं आ ईषत् वातो यस्मिन् तत् आङीषदर्थेभिव्याप्तौ इत्यमरः कीदृशी शरत् सगोगोपालका गावः रश्मयः गोपालः उदकमयत्वात् रश्मिपालनाद्वा
चंद्रः तद्युक्ता स्वरश्मिभिः स्वसर्वतेजसा चंद्रेण च सहिता प्राविशत् अनेन शरदः सर्वशोभायुक्तायाः स चंद्रायाः प्रवेशेन कामोद्बोधकत्वं सूचितं पुनः कीदृशी शरत् उच्युतः नना उ
च्युतः शब्दः नना न पुल्लिंगः किंतु स्त्रीलिंगः अनेन उच्युता इति जातं उकारस्त्वर्थे नेमोक्तः उः पालकः तस्मात्संवत्सरात् च्युता ऋतुसमूहात्मको वत्सरः तस्मात् संवत्सरे सर्वर्तुभिः
समानं गंतव्यं तद्विहाय स्वयं शरत् अधिकांशेन प्राप्तेति भावः यद्वा पद्मालक्ष्मीः यूना तरुणेन स्वभर्त्रा सह वनं प्राविशत् कीदृशेन यूना करसुगंधिना करयोः सुष्ठु गंधो यस्य सः
तेन कीदृशं वनं शरत्स्वच्छजलं पुनः कीदृशं अवातं नास्ति वातो यस्मिन् तत् मंदवातं वा कीदृशी पद्मा सगोगा गविस्वर्गे गच्छंति ते गोगाः देवाः तैः सहिता पुनः कीदृशी उप 29

यस्माद्नेकमुकाजाताःसत्वंकथंनिष्टः मधुमिदंस्तोपमुखंनीतोसौविस्मितेनहरिणाकिं ३ ननुश्लोकव्यायामचिंताग्रहगणवनितात्संतसंगमसंगैः मायःकुप्यंतिपुं
सांमधुसमयन्नारहर्षणेसन्निपाताः इतिवैद्यकोक्तरीत्यान्नारदिव्यायामस्यरोगजनकत्वात् कृष्णेनकथंतदेवचनमेयन्नाःकृतः इतिचेत् अव्यायामदिवास्वप्नमधुराहार
सेविनः कुपितोन्नरसःमायःस्नेहान्मेदोविवर्धयेत् इत्यव्यायामान्मेदोवृध्दिकथनात् पूर्वस्मिन्सन्निपातवाक्ये मायःपदान्नसेर्वेषांज्वरइतिसर्वज्वरापहोभगवान्
किंचिद्व्यायामार्थमेवन्नारदिचनंमविस्वान् इतिश्चिवं

॥ अथोत्थवागमनंप्रारभ्यते ॥

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥४७॥ तदाव्रजौकसोगोप्यः॥सक्रोधमाहुः अक्रूरइति॥ अर्थंसाधितवान्इत्यर्थसाधकः तदाहुःयेननीतइति॥ ॥४८॥ कंसंघातयित्वा पुनःकिमर्थआगतइ
त्याशंक्यस्वयमेवकारणंसंभावयंति। किमितितदासाधितेनकार्येणप्रीतस्यतुष्टस्यभर्तुः पाठांतरेप्रेतस्यमृतस्यकंसस्यनिष्कृतिमौर्ध्वदैहिकमस्माभिःकृत्वासाधयितेतिकिं
अस्मन्मांसैःपिंडान्कृत्वादास्यतीत्यर्थः॥ इतिएवंवदंतीनांस्त्रीणांततस्तस्मिन्नवसरेकृताह्निकःकृतस्नानादिनियमःउद्धवआगतइति॥ ॥४९॥ ॥४९॥ ॥ (यिष्य)

॥श्रीगणपतयेनमः॥ भगवत्यदितेसूर्येव्रजद्वारिव्रजौकसः॥ दृष्ट्वारथंशातकौंभं
॥कस्यायमितिचाब्रुवन्॥ ४७॥ अक्रूरआगतःकिंवायःकंसस्यार्थसाधकः॥ येन
॥नीतोमधुपुरींकृष्णःकमललोचनः॥४८॥ किंसाधयिष्यत्यस्माभिर्भर्तुःप्रीतस्य
॥निष्कृतिं॥ इतिस्त्रीणांवदंतीनामुद्धवोगात्कृताह्निकः॥४९॥ ॥४९॥ ॥

इतिदशमस्कंधेटीकायांषट्चत्वारिंशोध्यायः॥४६॥ ॥ ॥४६॥ ॥४६॥ ॥४६॥

२३

॥१॥

श्रीगणेश ॥ सप्तचत्वारिंशकेथ कृष्णादेशेन गोपिकाः ॥ बोधयित्वोत्थवस्तत्त्वमनुज्ञाप्यागमत्पुरीं ॥ १॥ अष्टादशपुराणानि गाणेशानि नसंशय इति मौद्गल द्वितीयखंडोक्तेः ॥ गणेशपक्षे ।
तं गणेशं वीक्ष्य ध्यानेमुरिति शेषः ॥ गोपीकृतं गणेशार्चनं कृष्णजन्मखंडे स्मर्यते ॥ कीदृशं गणेशं । कृष्णानुचरं । कृष्णः अनुचरो यस्य । गणेशपूजनं कृत्वा माधवो यादवैः सहे-
त्यादि कृष्णजन्मखंडे चतुर्विंशत्यधिकशततमे अध्याये ॥ कृष्णो वेदव्यासो वा अनुचरो यस्य । तस्य गणेशपुराणश्रवणोत्तरं जातज्ञानत्वात् ॥ कृष्णः सत्यवतीपुत्रे इति मे
दिनी पुनः कीदृशं प्रलंबबाहुं प्रकर्षेण लंबाः रंबाः पालकाः बाहवो यस्य । दीनार्थवाचको ह्रस्वरंबः पालकवाचकः इति नामाष्टस्तोत्रात् ॥ पुनः कीदृशं नवकंजलोचनं ।
नवं रक्तसंयकंजं पीयूषं तद्वन्मृतसंजीवने लोचने यस्य । नवो नव्ये पुमान् रक्तो । कंजं पीयूषपद्मयोः । ईक्षयामृतवर्षिण्या स्वनाथान्समजीवयत् इति पंचदशाध्यायोक्तेः ॥

॥ श्रीशुक उवाच ॥ तं वीक्ष्य कृष्णानुचरं व्रजस्त्रियः प्रलंबबाहुं नवकंजलोचनं ॥
॥ पीतांबरं पुष्करमालिनं लसन्मुखारविंदं परिमृष्टकुंडलं ॥ ॥ १॥ कृष्ण ॥

पुनः कीदृशं पीतांबरं । पीतं गौरं अंबरं वासो यस्य । पीतं पाने हरिद्रायां स्त्रियां गौरे भिधेयवदिति मेदिनी पुनः कीदृशं । पुष्करमालिनं । पुष्करमिव मालते आकाशमिव शोभते ॥
ब्रह्मत्वादरूपतया आकाशोपमानं ॥ १॥ पुष्करे आकाशे मालते देवदेवत्वात् ॥ २॥ पुष्करे जले मालते ॥ ३॥ पुष्करं जलं मलति धारयति वा । मलधारणे ॥ पुष्करेण कमलेन
हस्तस्थेन मालते । पुष्करं खे बुपद्मयोः ॥ ५॥ पुष्करेषु गजेषु मालते ॥ ६॥ पुष्करेण करिहस्ताग्रेण मालते ॥ ७॥ पुष्कराख्ये द्वीपे मालते ॥ ८॥ पुष्कराख्ये तीर्थे मालते ॥ ९॥
पुष्टाः कराः यस्य स चंद्रस्तेन मालते ॥ १०॥ पुष्टाः कराः कलाः येषां तेषु पंडितेषु मालते ॥ ११॥ पुष्करस्य कमलस्य मा शोभा तस्याः अलिरिव अलिर्भ्रमरस्तद्धोमा हरः ॥ १२॥

पुष्करं कमलं मलितुं शीलमस्य। मलधारणे ॥१३॥ पुष्कराणां मां शोभां अलति वारयति तच्छीलः ॥१४॥ पुष्करेषु जलेषु पद्मेषु गजेषु वा मां लक्ष्मीं अलति वार
यति ॥१५॥ पुष्कराणां मां शोभां भूषयति वा अलं भूषणपर्याप्तिवारणेषु ॥१६॥ पुष्करे कमले मां लक्ष्मीं अलति भूषयति तच्छीलः। इंदिरा लोकमाता मा ॥१७॥ पु
ष्करेण हस्ताग्रेण मां मातरं भूषयति तच्छीलः। मा च मातरि मानेच ॥१८॥ पुष्कररूप आकाशरूपो मालः क्षेत्रमस्यास्तीति। मालः क्षेत्रे स्त्रियां पृक्ता स्रजो जात्यंतरेपु
मान् ॥१९॥ पुष्कलाः मालाः अस्य संति। ऋलृयोः सावर्ण्यात् ॥२०॥ पुष्कले पुष्कले सूर्यचंद्राग्निभिर्मलिते ॥२१॥ पुष्टाः कलाः यस्याः एतादृशीया मा लक्ष्मीः तां
भूषयति ॥२२॥ पुष्करं पंकजे व्योम्नि पयः करिकराग्रयोः। औषधिद्वीपविहगतीर्थरोगोरगांतरे इति हेमः॥ पुनः कीदृशं। लसन्मुखारविंदं। रसतु सशाब्दं मुखं तस्मिन्न
रविंदं कमलं यस्य गजाननत्वात्। पुनः कीदृशं। परिमृष्टकुंडलं परिमृष्टं उज्वलितं कुंडलं पाशो यस्य। पाशांकुशधारित्वात्। कुंडलं कर्णभूषायां पाशेपि वलयेपि चेति
मेदिनी॥ बीजापूरगदाधनुस्त्रिशिखयुक्चक्राब्जपाशोत्पलव्रीह्यग्रस्वविषाणरत्नकलशप्रोद्यत्करांभोरुहं तंत्रात्। शिवे विष्णौ च शक्तौ च सूर्ये मयि नराधिप। या
भेदबुद्धिः योगः स सम्यग्योगो मतो मम इति गाणेशे। धर्मः प्रोज्झितकैतवोत्र परमो निर्मत्सराणां सतामिति प्रथमे चोक्तत्वात्। पंचानामपि देवतानां वर्णनं कार्यमिति। तत्र देवीप
क्षे। तत्र पंचविधा प्रकृतिः देवीभागवते ब्रह्मवैवर्ते नरप्रकृतिखंडे चोक्ता। तन्मुख्या राधा। सा ताश्च सर्वाः कृष्णोपास्तिप्रिया इति कृष्णजन्मखंडे च॥ तत्र प्रकृत्याः पंचविधत्वं
गणेशजननी दुर्गा राधा लक्ष्मीः सरस्वती सावित्री च सृष्टिविधौ प्रकृतिः पंचधा मतेति देवीभागवते नवमस्कंधे प्रथमाध्याये उक्ताः प्रकृतयः पंचभिः पदैः संगृहीताः॥
तत्र कृष्णाद् दुःखकर्षणात् कृष्णा कृष्णप्रियादेवी त्वकेश्वरा धा। तं अनुचरं उद्धवं वीक्ष्य मुदिता आसीदिति शेषः। किं कृत्वा। नं नायकं कृष्णं व्रजस्त्रियश्च हुं स्मृत्वा। नेता
नश्च प्रकथितस्त्वेकाक्षरी। हुं स्मृतावप्यपाकृतावितिमेदिनी॥ कीदृशी राधा। प्रलंबवा प्रलंबौ पयोधरौ वातीति बवयोरभेदात्। प्रलंबो दैत्यभेदे स्यात्त्रपुषेपि पयोधरेद्द
तिमेदिनी। पयोधरयोर्वर्णनेन जातपुत्राया एव स्तनात्पयः स्रवतीति लोके प्रसिद्धेर्गणेशजनन्या दुर्गायाः ग्रहणं॥ पुनः कीदृशी। नवकंजला। नवकंजं नूतनकमलं

लातिगृण्हाति इति लक्ष्म्याः परिग्रहः। लक्ष्मीः पद्मालयेत्यादेः। उ अवधारणे। च पादपूरणे। पीता पीतवसना। पीतवस्त्रपरीधानाध्येयातारासरस्वतीतिसर
स्वत्याः स्वीकारः। पुनः कीदृशी लसन्मुखा। वेदानां वक्त्रनिर्गतत्वात् वेदजनन्याः सावित्र्याः लसन्मुखात्वेन स्वीकारः। एवं पंचविधा प्रकृतिः मुदिता आसीदिति
भावः। कीदृशं उत्थवं अंबरं अंबं शब्दं तदुपलक्षितज्ञानं राति ददातीति तं। अवशब्दे। पुनः कीदृशं पुष्करमालिनं। पुष्कराणां मालास्यास्तीति। पुनः कीदृशं अ
रविंदं। अरं शीघ्रं विंदति विद्ज्ञाने। पुनः कीदृशं परिमृष्टकुंडलं। उज्वलितवलयं ॥ २॥ हरपक्षे। व्रजस्त्रियः तं हरं वीक्ष्य नेमुरिति शेषः। कीदृशं तं कृष्णा
नुचरं कृष्णानाम्न्याः नद्याः वेणारूपेणानुचरं। तदा वेणा महेशो भूत् कृष्णाः कृष्णाभवन्नदीति गाणेशात्। पुनः कीदृशं प्रलंबबाहुं। प्रलंबाः शाखाद्रवदीर्घाः बा
हवो यस्य। प्रलंबो दैत्यशाखयोरिति त्रिकांडशेषः। पुनः कीदृशं नवकंजलोचनं। नवः स्तुत्योयः कंजः ब्रह्मा तस्मिन् लोचनानि यस्य तत्स्तुत्यत्वात्। नवोन
व्ये पुमान् स्तुतावितिमेदिनी। कंजः केशे विरिंचौ चेतिमेदिनी। पुनः कीदृशं पीतांबरं। पीतं नाशितं जगत्कारणं अंबरं आकाशं येन। संहारकारित्वात्। पुनः
कीदृशं पुष्करमालिनं। पुष्करेण सर्पभेदेन मालते। पुष्करं खें बुपद्मयोः। नारोगनागविहगनृपभेदे षुवारुणे। सर्पालंकृतत्वात्। पुनः कीदृशं लसन्मुखारविं
दं। रसत् प्रणवजपे सशब्दं मुखारविंदं यस्य। तारकोपदेष्टृत्वात्। पुनः कीदृशं परिमृष्टकुंडलं। परिमृष्टानि उज्वलितानि कुंडानि अग्निस्थलानि येन सः। य
जमानः। कुंडमग्न्यालये मानभेदे देवजलाशये इतिमेदिनी। तं लातिगृण्हातीति तं। अष्टमूर्तित्वात् ॥ ३॥ रविपक्षे। कृष्णवत् लोहवत् भकानामनुचरः। चुं
बकानुयथा लोहं संचरेत्तथा भकानामनुचरः। कृष्णास्या द्रौपदी नीली त्यादि क्लीबे मरीचलोहयोरितिमेदिनी। पुनः कीदृशं प्रलंबबाहुं। प्रलंबाः दीर्घाः।
बाहवः किरणरूपाः यस्य। पुनः कीदृशं। नवकंजानि नूतनकमलानि रोचयति प्रकाशयति। पुनः कीदृशं। पीतांबोरं शुद्धमितियावत्। अंबरं यस्य वस्त्रं यस्य।
अंबरं नहूयोर्व्योम्नि स्कंगंधं तरवस्त्रयोरितिमेदिनी। पुनः कीदृशं पुष्करमालिनं। पुष्कराणां कमलानां मा अलते शोभते येन। अन्यत् समानं ॥ ४॥ कृष्णपक्षे।

तामन्मनस्कामत्प्राणामदर्थेत्यक्तदेहिकाद्‌स्फ़केरुत्थवंकृष्णमेवेतिज्ञातवत्यः। कीदृशं। कृष्णायाः पांचाल्याः अनुचरं। कृष्णस्य अर्जुनस्य वा। विलोक्यदूषितांकृष्णामित्य
क्त्वाअसुनां अनुचरतीतिवा। पुनः कीदृशं। प्रलंबाख्ये देसे बाहुर्यस्य रामरूपेणबाहुः रामार्जुनयोर्बाहुरूपलंउद्योगपर्वणिविश्वरूपदर्शने। प्रलंबाः हारभेदाः बाव्हेर्य
स्य। प्रलंबोदैत्यभेदेस्यात्त्रपुषेपिपयोधरे। तालांकुरेपिशालायांहारभेदेप्रलंबने इतिमेदिनी। पुनः कीदृशं। नवाः कंजाः केशास्तैरोचतइति। कंजः केशेविरिंचौच। केश
रूपलं कृष्णस्य आदिपर्वणि पंचेंद्रोपाख्यानावसरे। सितकृष्णकेशइतिद्वितीयस्कंधोकेश्च पुनः कीदृशं। पीनांबरं। पुष्करमालिनं। लसन्मुखारविंदं। लसन्मुखं अरविंदं यस्य
पुनः कीदृशं। परिमृष्टकुंडलं। परिमृष्टानि शोधितानि कुंडानिदेवजलाशयास्तीर्थानियेनसतीर्थसेवी तं लाति। लादाने आदानेच। अनेनपदेनदशावतारा अपिगृह्यंते। यथा॥
परिमृष्टः उज्ज्वलितः कुः वेदरूपः शब्दोयेन तं परिमृष्टकुं। पृथिव्यांकुः समाख्यातः कुःशब्देपिप्रकीर्तितः। मनवेभगवान्प्राह मत्स्यः स्वां सांख्यसंहितां। डलमिति पृथक्पदं। डाव्
त्रासात्‌लातिरक्षति। डकारः शंकरे त्रासे॥ इतिमत्स्यः॥१॥ परिमृष्टानि कुंडानिदेवजलाशयायस्मिन्‌ तं मंदरं लाति गृण्हाति तं कूर्मरूपं। देवोद्यानैः शक्रभैर्दत्यैर्देवखातैश्च
भूषितं मज्जंतं मंदरं दृष्ट्वा स्वपृष्ठेधारयत्धरिरिति कूर्मः॥२॥ परिमृष्टाकुः भूमिः येन तं भूधरंवराहं। डलं डंशब्दं लातिगृण्हाति ध्वनिं कुर्वतमित्यर्थः। डकारः शंकरे त्रासेध्व
नौभीमेनिरुच्यते। इतिवराहः॥३॥ परिमृष्टानि नाशितानि कुंडानियेन तं हिरण्यकशिपुविदारणायस्तंभे लाति तं श्रीनृसिंहं। इतिनृसिंहः॥४॥ परितः मृष्टानिउज्वलितानि कुंडा
नियस्यतंदीक्षितंबलिं लाति निगृण्हाति तं वामनं। इतिवामनः॥५॥ परिमृष्टानिकुंडानि यस्मिन्‌ ततभूतलं लाति ददाति कश्यपाय तं परशुरामं॥ इतिपरशुरामः॥६॥ परितोमृष्टा
मधुराः दृष्टानिष्टकारिणामपिहितकारिणः साधवस्तान्‌ कुंडयति वेष्टयति पीडयति तं रावणं लाति निगृण्हाति तं श्रीरामं॥ इतिरामः॥७॥ कु उरक्षणे अनृतभाषणे वेष्टने चेतिधा
तोः। परिमृष्टकुंजान्‌ जीवतिपनावन्यतपुत्रसन्नान्‌ पांडवान्‌ लाति स्वीकरोति तं श्रीकृष्णं। अमृतेसारजः कुंडोमृतेभर्तरिगोलकः॥ इतिकृष्णः॥८॥ परिमृष्टकुं मार्जितभूमिं

तद्दृष्टत्वात्। डलं उंत्रासं लातिद्ददातितंत्ररूपेणान्यधर्ममवर्तकत्वात् तंबोध्यं। इतिबोधः॥९॥ परिमृष्टकुंडलंमार्जितभूवलयंम्लेच्छनाशेन तंकल्किनं॥१०॥ ॥१॥
॥रुचिस्मिताइति॥ तामन्मनस्काइत्यादिनाभगवद्रूपत्वेनउत्प्रेक्षितइत्यर्थः अग्रेएवंव्यवस्था। अयंकः आत्मा। कोब्रह्मणिसमीरात्मयमदक्षेपिभास्करे इतिमेदि
नी। इतितंपरिवव्रुः। तंकं। कस्येतिषष्ठीद्वितीयार्थकर्मणि। कं आत्मानमितिभावः। कुतः आत्मेतिज्ञानं तर्हि। अच्युतवेषभूषणः। इतिहेतुः। नच्युतेवेषभूषणेयस्य।
प्राकृ यथाद्दृष्टस्तथैवाधुनापिदृश्यते। अतः अविकारित्वादात्मैव। कीदृशंतं। उत्तमश्लोकपदांबुजाश्रयं। उत्तमश्लोकेतिपदस्य अंबुजस्य ब्रह्मणश्च आश्रयं। यद्वा। उ
त्तमश्लोकानांपुण्यश्लोकानांसत्कीर्तिनां पदांबुनो भागीरथ्याः जातस्यभीष्मस्यचाश्रयं। उत्तमाः श्लोकाः यस्मिन् तद्भागवतं तस्य पदान्येव अंबुजानि मौक्तिकानितेषामा

॥रुचिस्मिताः कोयमपीच्यदर्शनः कुतश्चकस्याच्युतवेषभूषणः॥ इतिस्मसर्वाः परिवव्रुरुत्सुकास्तमुत्तम

॥श्लोकपदांबुजाश्रयं॥ ३॥ ॥३॥ ॥२॥

श्रयमितिद्वितीये। रुचिस्मिताः। रुचिरुत्वंस्मितंयासांताः। रुचिवत् अग्निवत् मनसः दाहकंवास्मितंयासांताः। रुचिरप्यितमौर्बल्के इत्यमरः। रुचिः मूर्तः श्रृंगारए
वहासोयासांताः। श्रृंगारः रुचिरुज्ज्वल इत्यमरः। रुचिवत् ग्रीष्मवत् योगिनामपि तापदंवास्मितंयासांताः। आषाढवत् कामवृष्टिकरं। अमात्यवत् हितकरं। रुचिरवेतंअ
नुपहतंवास्मितंयासांताः। रुचिर्ग्रीष्माग्निश्रृंगारे प्याषाढे रुत्सुमंत्रिणि। ज्येष्ठे च पुंसिधवले रुत्ये नुपहते त्रिषु इतिमेदिनी॥ अपीच्यदर्शनः। कुतः। अच्युतवेषभूषणः।

अत्रप्रौढोक्तिरलंकारः।प्रलंबबाहुत्वादिनासिद्धस्यअपीच्यदर्शनिरूपकार्यस्यहेत्वभावेअच्युतवेषभूषणत्वहेतोःकल्पनात्।प्रौढोक्तिरुत्कर्षाहेतौतध्देतु
त्वप्रकल्पनं। कचाः कलिंदजातीरतमालस्तोमप्रेचकाः।कार्यातिशयाहेतौतध्देतुत्वप्रकल्पनंप्रौढोक्तिः। यथातमालगतनैल्यातिशयाहेतौयमुना
तटरोहणेतध्देतुत्वप्रकल्पनं। ॥२॥ तंप्रश्रयेणेतितृतीयश्लोके। विज्ञायसंदेशहरंरमापतेःइत्यत्र। विज्ञानां विशेषज्ञानवतांअयःशुभावहोविधिः तस्यहरं
तदर्थप्राप्तमितिभावः।रमापतेरितिपूर्ववत्कर्मणिषष्ठी। रमापतिमित्यर्थः॥३॥जानीमस्त्वामिति।चतुर्थश्लोके। यदुपतेःपार्षदमित्यत्र उग्रसेनसेवकं। भर्त्रा

तंप्रश्रयेणावनताः सुसत्कृतं सव्रीडहासेक्षणसूनृतादिभिः॥ रहस्यपृच्छन्नुपविष्टमासने विज्ञायसंदेशहरं
रमापतेः॥ ३॥ जानीमस्त्वां यदुपतेः पार्षदं समुपागतं॥ भर्त्रेह प्रेषितः पित्रोर्भवान्प्रियचिकीर्षया॥ ४॥ अ
न्यथागोव्रजे तस्य स्मरणीयं न चक्ष्महे॥ स्नेहानुबंधो बंधूनां मुनेरपि सुदुस्त्यजः॥ ५॥ अन्येष्वर्थकृता
मैत्री यावदर्थविडंबनं॥ पुंभिः स्त्रीषु कृता यद्वत्सुमनस्स्विव षट्पदैः॥ ६॥ ॥६॥ ॥६॥

उग्रसेनेन॥४॥अन्यथेति पंचमश्लोके तस्येत्यत्र। तस्यउग्रसेनस्य स्मरणीयमत्रकिमपिनास्ति।संबंधाभावात्॥त्वत्संबंधंज्ञात्वा त्वां प्रेषितवान्स्मि। ममस्नेहानुभावइ
तिचेत्। स्नेहानुबंधइति मुनेरपिबंधुस्नेहोदुस्त्यजइत्याहुः॥ ५॥ अन्येष्विति अर्थकृताकार्यनिमित्ता।विडंबनं अनुकरणमात्रं। नतुतात्विकीमैत्री पुंभिरितिदृष्टांतः।६॥

२६

॥७॥८॥९॥१०॥ काचिदिति प्रियेण श्रीकृष्णेन मां प्रसादयितुं प्रस्थापितोयं दूत इति कल्पयित्वा ऽब्रवीत्। यद्वा तस्मिन्नप्युद्धवे प्रियप्रस्थापितं दूतमिति दूतदृष्टिं कृत्वा मधुकरापदेशेन उद्धवमेवाब्रवीदित्यर्थः॥ यद्वा॥ मधुषु यादवेषु कं सुखं राति तं उद्धवं दूतमपि दूतत्वेन अव्यवस्थितचेतस्तया कल्पयित्वा अब्रवीत्॥ मधौ चैत्रे कं राति तं वसंताख्यं कालं दूतं॥ कालं मां विद्धि भगवन्देत्येन त्वामिहागतं॥ नियोगाद्ब्रह्मणो नेतुमिति कालस्य दूतत्वं॥ तं प्रियप्रस्थापितं कल्पयित्वा अब्रवीत्॥ भ्रमरपक्षेप्येष एव॥ प्रियप्रस्थापितं दूतं दृष्टवा तं उद्धवं मधुकरं कृष्णमिति कल्पयित्वा॥ मधौ तत्संज्ञके दैत्ये करोयस्य॥ कीदृशं कृष्णं इदं कामप्रदं॥ कामरवं डकं वा॥

॥ निस्वं त्यजंति गणिका अकल्पं नृपतिं प्रजाः॥ अधीतविद्या आचार्यमृत्विजो दत्तदक्षिणं॥ ७॥ खगा वीतफलं वृक्षं भुक्त्वा चातिथयो गृहं॥ दग्धं मृगास्तथारण्यं जारो भुक्त्वा रतां स्त्रियं॥ ८॥ इति गोप्यो हि गोविंदे गतवाक्कायमानसाः॥ कृष्णदूते व्रजं याते उद्धवे त्यक्तलौकिकाः॥ ९॥ गायंत्यः प्रियकर्माणि रुदंत्यश्च गतह्रियः॥ तस्य संस्मृत्य संस्मृत्य यानि कैशोरबाल्ययोः॥ १०॥ काचिन्मधुकरं ॥ दृष्ट्वा ध्यायंती कृष्णसंगमं॥ प्रियप्रस्थापितं दूतं कल्पयित्वेदमब्रवीत्॥ ११॥

अब्रवीत्। प्रियः यः प्रस्थः पर्वतः गोवर्धनस्तस्मिन् आपितं प्राप्तं दूतं॥ दूत इति वा दूयत इति वा दूतः तं। दूतो जवते र्वा द्रवतेर्वा वारयतेर्वा इति निरुक्तात्॥ यतः कृष्णसंगमं ध्यायंती॥ ध्यानेन हि सर्वत्र तद्रूपान्वीक्षणं॥ ११॥ ॥५॥ ॥११॥ ॥५॥ ॥१७॥ ॥५॥ ॥१॥ ५

मधुपेति। हेमधुप। कितवस्य धूर्तस्यबंधो। नोस्माकं अंघ्रिंमास्पृश। मामांनमस्कारेणमाऽर्थयस्वेत्यर्थः। तत्किमित्यपेक्षायांकृष्णवर्णस्यतस्यश्मश्रूणांलोहितत्वे
कारणमुत्प्रेक्षमाणाह। सपत्न्याः कुचाभ्यांलुलिता संमर्दितायाकृष्णस्यवनमाला अतएवतस्याः कुंकुमं येषुतैः श्मश्रुभिः उपलक्षितः। किंतुतासामेवमानिनी
नांप्रसादंमधुपतिर्वहतु। किमस्मत्प्रसादेनतस्य। यदुसदसिविडंब्यमुपहासास्पदं। कुतः यस्यदूतस्त्वमीदृक् ईदृशः। कृष्णपक्षे। यदुसदसीत्यत्र। यत्। उ। असत्। अ

॥गोप्य ऊचुः॥ मधुपकितवबंधोमास्पृशांघ्रिंसपत्न्याः कुचविलुलितमालाकुंकुम
॥श्मश्रुभिर्नः॥ वहतुमधुपतिस्तन्मानिनीनांप्रसादंयदुसदसिविडंब्यंयस्यदूत
स्त्वमीदृक्॥ १२॥

सि। इतिपदानि। हेमधुप मधुपालक। गूढाभिसंधित्त्कमद्यप। अतएवकितव। किंतु। अस्माकं बंधो। बंधुः संबंधनात्। नः सपत्न्याः कुचाभ्यांबिलुलितमालाश्म
श्रुभिः। अंघ्रिंस्पृश। त्वं ईदृक्। लक्ष्मीदृक्। मालक्ष्मीः मानिनीनां प्रसादंवहतु। यस्यदूतः। मधुपतिः। वसंतोपलक्षितः कालः। यतः। त्वं सत्। असि॥ ॥१२॥ ॥ ॥१२॥ २८

॥५॥ ॥५॥ ॥५॥ ॥५॥ ॥५॥ ॥५॥ ॥

अन्येषिति ॥ अर्थकृता कार्यनिमित्ता ॥ पुंभिः स्त्रीषित्यादिना सामान्यस्त्रीपुरुषदृष्टांतेन रस्यं तं प्रेमलक्षणरूपस्तथ्यमेभिर्थादेवध्वनितः ॥ कुरस्त्रीणामंशोत्पन्नाभिरस्माभिः
गर्गवाक्यतो लोकोत्तरसुंदरः ईश्वरांशोयमवतीर्णः अतः अस्मिन् कृष्णे स्नेहः कृतः तथा सति अस्य प्राकृतवत् यावदर्थविडंबनं अनुकरणमात्रं नोचितमिति गूढाश
यः अत एवोक्तं नाटकचंद्रिकायां ॥ लघुत्वमत्र यत्प्रोक्तं तत्तु प्राकृतनायके नकृष्णे रसनिर्यासस्वादार्थमवतारिणि ॥ कृमनस्विति ॥ षट्पदैः भ्रमरैः ॥ यद्वा सार्ध
पञ्चभिः पञ्चभ्यो अर्धहीनाधिकमूर्खैरितियावत् ॥ कृमनस्कमालत्यादिषु ॥ यद्वा कुत्सुशोभनं निकृष्टगामित्व कापट्यादिदोषरहितं मनो यासां तासु ॥ पंडि
तोपि वरः शत्रुर्न मूर्खो हितकारकः इति न्यायमविसृज्यात्र । अयंभावः । यथा भ्रमरेण पुष्पमकरंदमवघ्राय पश्चात्परित्यागो विधीयते तथा यावदर्थप्रयोजनेनानेन
श्रीकृष्णेन कृमनः सूक्ष्मणीनांस्त्रीणामिति वचनात् तत्सा धर्म्यवतीषु गोपीषु अत्यासक्तिप्रदर्शनपूर्वकं अस्मदीयतारुण्यमकरंदरसमास्वाद्य पश्चात्त्यक्तवान्
एतादृशो नीचगामी मूर्खोयमस्माभिः प्राकृन ज्ञातइत्यभिप्रायः ॥१॥ निस्वंत्यजंतीति ॥ निर्गतं स्वं तारुण्यरूपं धनं यस्मात् तं गोपीसमूहं अत्यजत् । अत्र विपरीत
लक्षणया संगतिः ॥ तारुण्यविक्रयेण पण्यस्त्रीशब्दव्यवहार इति प्रसिद्धं ॥ अनेन श्रीकृष्णात् वयोवैशिष्ट्यं स्वस्य प्रदर्शितं ॥ अकल्पमिति ॥ अलौकिकरतिप्र
कारजन्यश्रमासहिष्णुमित्यर्थः ॥ तरंगसंगप्रमुदाकुलेंद्रियाः केशान् दुकूलं कुचपट्टिकां वा ॥ नांजः प्रतिव्योढुमलं व्रजस्त्रियो विस्रस्तमालाभरणाः कुरू
द्वहेति ॥ अत्रैकवचनस्थले जातावेकवचनं ॥ अधीतविद्या इति इदमत्राकूतं ॥ असौ श्रीकृष्णः बालत्वात् कामशास्त्रानभिज्ञ एवासीत् ॥ यथा मुंचांचलं
चंचलपश्यलोकं बालोसि नालोकयसे कलंकं ॥ भावं न जानासि विलासिनीनां गोपालगोपालनपंडितोसि ॥ अस्मत्तः अधीत कामविद्य इति ध्वनिः ॥ अत

एवंरासपंचाध्याय्यंतर्गतद्वात्रिंशाध्यायेगोपीकृतप्रश्नोत्तरदानप्रसंगेगुरुर्द्रुहइति श्रीभगवताउक्तं अस्यस्वामिचरणैः अतिकविनाः उपकर्तागुरुतुल्यः त
स्मैद्रुह्यंतीतिव्याख्यानंकृत्वा अंग्येचरमकोटिगतमात्मानंमत्वा अक्षिसंकोचैः परस्परंगूढस्मितसुखीरित्युक्तं॥ ऋत्विजइति ऋत्विजइतिबहुवचनांतोवा
च्यार्थः॥आध्वर्यकर्मकारीऋत्विकुलस्यार्थः॥ यद्वा ऋतौऋतौ रजसिरजसि यजंतेसंगतिंकुर्वते ऋत्विजः श्रीकृष्णाः पूज्यतावबहुवचनं॥ यजेदे
वपूजासंगतिकरणदानेषु इत्यनेनयजतेः संगतिकरणार्थत्वं॥७॥ दत्तदक्षिणमिति दक्षिणाज्ञानसंदेश इत्कदात्तत्वाद्रसशास्त्रज्ञानसंदेशरूपाद
तादक्षिणायेनतादृशंगोपीगणमित्यर्थः॥ यद्वा दत्तंस्वानुकूलंयेन। अभीष्टप्रदमित्यर्थः अनुकूलदक्षिणशठधृष्टश्चेतिनायकभेदाः तत्तल्लक्षणविशि
ष्टत्वंनायिकाणामपिज्ञेयं॥१॥ अस्यैवान्यार्थनिदर्शनैः प्रपंचइतिस्वामिमतिज्ञातार्थानांश्रीमन्नारायणगुरुकृपालेशेनायंविन्यासइतिरसिकैःसंतोष्ट
व्यं॥२॥ खगावीतफलमिति। वृक्षेत श्रीकृष्णविरहरूपशस्त्रेणछिद्यंतेइतिवृक्षः तंस्वदेहरूपमित्यर्थः॥ वीतफलं विगतेफलेकुचरूपेयस्यजीर्यमाण
कुचमितिभावः॥ छिन्नोवृक्षःविगतफलोभवतिइतिप्रसिद्धं॥ यद्वा एकायनोऽसाविितिश्लोकोक्तः व्यष्टिसमष्टिदेहरूपः वृक्षः तस्यद्वेसुखदुःखफले
अतः वीतफलंसुखदुःखानुसंधानशून्यमित्यर्थः॥ सस्यव्यष्टिदेहांतःपातित्वादितिभावः॥ यदनुचरितलीलाकर्णपीयूषविप्रुट्सकृददनविधूत
द्वंद्वधर्माविनष्टाः॥ असत्तुल्याकृतनाइत्यर्थः॥ तथाविधानयस्मान्नृव्यसृजदितिभावः॥ द्वासुपर्णासयुजासखायइतिश्रुत्याखगत्वमेतस्यप्रतिपादि
तं॥ द्वौजीवविश्वेरौसुपर्णौखगौहिखगोत्यादिवृक्षइदमप्युक्तं॥ अयंभावः॥ सर्वप्रपंचंजीवयतिइतिश्रीकृष्णरूपोजीवःखगः अन्वर्थकः॥ याव

२८

हारिकदशायांस्त्रीणांपतिः ईश्वरः। तयोरन्यः पिप्पलंस्वाद्वत्तीति इति श्रुत्युक्तत्वादस्मदीयं देहरूपवृक्षस्य सुखदुःखरूपफलयोः भोक्तृत्वं नस्यैव भोग
स्यचिदवसानत्वात्॥ भोक्तृत्वे सुखदुःखानां पुरुषं कारणं विदुरिति कपिलगीतोक्तेः॥ पतिस्तु केवलं तद्द्रष्टा न तु भोक्ता एतदत्रैवोक्तं॥ तत्प्रभृति नान्य
समक्षमंगस्थातुं त्वयाभिरमितावनपारयामः॥ अन्यत्रापि नराधाभर्तारं कंचिदपि च दृग्भिर्गृहगतं॥ समाद्राक्षीन्नित्यं तव सरससूर्तिं विलिखति
इति॥ तुच्छास्ते नरोचंते अतः हस्तांतीयखगानुकरणं माकुरुष्वेति गूढाशयः॥ श्रुतेः द्वितीयपदार्थः स्फुटः चतुर्थपादार्थो यथा अन्यः पतिरूपः ख
गः स्वसुखफले अभुंजानोपि अभिमुख्ये विनविराजते मदीयं यं भार्येत्यभिमन्यते त्यर्थः तस्यान्यथाभिमानइति भावः॥ खगावीतफलं वृक्षं इत्यस्य
व्याख्यामुख्यश्रुत्यर्थानुरूपा भवितुं शक्यात थापि गोपीनां संप्रतितादृशार्थस्य अविवक्षितत्वादुपरम्यते॥ भुक्त्वा चातिथयो गृहमिति॥ तिथौ तिथौ
थौ नायातीत्यतिथिः कादाचित्कः धर्मस्यात्मातिथिः स्वयमिति स्मृतेः अस्माभिर्धर्मबुध्योपलक्षितः अतिथितुल्यस्त्वं द्विजिश्रेष्ठोवा अतिथिस्त्व
गृहिणः अन्नं भुक्त्वा गृहं त्यजति श्रीकृष्णस्तु गृहीणां गोपानां गृहं गृहिणीं गृहिणी गृहमुच्यते अतस्तां भुक्त्वा अत्यजत्॥ इतितद्वैशिष्ट्यद्योतक
उपहासोक्तिरूपो ध्वनिः॥ दग्धं मृगास्तथारण्यमिति॥ नूतनसस्यांकुराग्रान्वेषणशीलः मृगः तत्तुल्यः नवप्रियः श्रीकृष्णः स्वविरहाग्निनादग्धं नः
देहं नोचेदयं विरहजाशु उपयुक्तदेहाइत्यभिधानात् दग्धपरवत् प्रतीतिमात्रं ज्ञात्वा त्यक्तवानिति ध्वनिः॥ जारो भुक्त्वा रतां स्त्रियमिति॥ रता
मनुरक्तां अतृप्तामित्यर्थः॥ अनेन श्रीकृष्णेस्वस्यातितृष्णयोतिनमिति संवरमणीयं॥ ३॥ ८॥ ॥ ८॥ ॥ ८॥ ॥ ॥

काचिन्मधुकरमिति ॥ काचित् ॥ अनिर्वचनीयाभिधा श्रीराधेतिभज्यते ॥ गोपालंचपो ॥ लक्ष्मीरभितस्त्रितमागोप्यालक्ष्मीतमाः प्रथिताः ॥ रा
धागोपितमाचित्तस्याः काशासमावामाऽऽति ॥ यद्वा केनभानुना आसमंतात् चितुं संज्ञानंयस्याः भानुनंदिनीत्यर्थः ॥ यद्वा केसुखेचितुविज्ञा
नंयस्याः सा यद्वा कः आनंदोहरेस्तनुरित्येकाक्षरात् आनंदोब्रह्मेतिश्रुतेः आनंदमूर्तिं श्रीकृष्णं आचिनोतिवशयतिसा ॥ यद्वा केनश्रृंगार
रसेन आचिताव्याप्तासारसरूपेतियावत् ॥ अतएवगीतगोविंदटीकायांवनमालिकृतायां रः कामः अधिकंयस्याः साराधिकेतिविवरणं ॥ ॥

श्रीगणेशायनमः ऊनत्रिंशेतुरासार्थमुक्तिमत्फकयोहरेः गोपीभीरासस्ंरभेतस्यचांतर्ध्धिकौतुकं १ ब्रह्मादिजयसंरूढमूढकंदर्पदर्पहा जयतिश्रीपतिगोपीरासमंडल
मंडनः २ ननुविपरीतमिदंपरदारविनोदेनकंदर्पविजेतृत्वप्रतीतेः मैवं योगमाया मुपाश्रितः आत्मारामोप्यरीरमत् साक्षान्मन्मथमन्मथः आत्मन्यवरुद्धसौरतइत्यादि
षुस्वातंत्र्याभिधानात् तस्माद्रासक्रीडाविडंबनंकामविजयख्यापनायैवेत्यवत्तत्वं किंच शृंगारकथापदेशेनविशेषतोनिवृत्तिपरेयंपंचाध्यायीतिव्यक्तीकरिष्यामः ताराज्ञीः
याताबलाव्रजंसिद्धामयेमारंस्यथक्षपाःइतिप्रतिश्रुताइत्यर्थः ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययशसःश्रियः ज्ञानवैराग्ययोश्चापिषण्णांभगइतींगनेति भगवानपिरंतुमनश्चक्रे
इदंपरस्त्रीरमणं आत्मारामस्यभगवतःनयुक्तं इतिचेत् योगमायामुपाश्रितः यद्वा योगाय गोपीभिःसाकंस्वसंयोगाय मायाकृपातामुपाश्रितः मायादंभेकृपायांचेतिकोशः य

श्रीशुकउवाच भगवानपिताराज्ञीः शरदोत्फुल्लमल्लिकाः वीक्ष्यरंतुं

द्वा योगोवस्तुःसंयोगोविद्यतेयस्याःसायोगा मत्वर्थीअर्शआद्यच् योगाचासौमाचेतिकर्मधारये योगमाइतिभवितव्यं योगमेत्यत्रपुंवद्भावः यथाकृष्णाचतुर्दशीत्यादि यो
गमालक्ष्मीःतस्यामुपाश्रितोपि ताःवीक्ष्य रंतुंमनश्चक्रे इतिलक्ष्म्याअपिअतिशायितंतासांप्रेमसौभाग्यं भगवतःप्रेमवश्यत्वात् यद्वा तासां योगाय स्वात्मनायोजनायमा
ङ्मानेशब्देच इत्यस्मान्मायःशब्दः मीयतेर्थेविकाचयस्मात्सःमायः लिंगंयद्दृष्टदृश्ययोरितिभागवतोक्तेर्वा मायःशब्दःयस्यास्तांवंशीमुपाश्रितः यद्वा स्वस्मिन्

३०

१

योगाययामामतिस्तामयते भापयतिस्वमधुरध्वनिनायासायोगमाया वंशीतामुपाश्रितः यद्वा तासामपियोगाय नृत्यरतिविहारादिना भगवतः संयोगाय मायाकृपाय
स्यात्तांराधांउपाश्रितएव रंतुंमनश्चक्रे तत्कृपयैवस्त्रीभीरमणायप्रवृत्तिः अनेनभगवतिभाववतांसर्वजनानांभगवद्रमणाय श्रीमत्याःराधायाः कृपाभवति तामा-
श्रितोपिभगवान् तद्रमणेप्रवर्त्ततइति नतस्यांकदाचिदपिमात्सर्यादिसंभावनालेशोपि यदा तद्भक्तानामपिनक्रोधमात्सर्यादिसंभावना तदा भगवत्याःकिमुवाच्यं
किंच स्वामिनः यत्र स्वरूपदानेपरिमितशक्तिस्तत्र स्वभोगसंकोचनभयात्सामरीणांसापत्न्यभावोभवति यत्रापरिमितशक्तिभगवान् स्वामी तत्रस्वभोगसंकोचनभयासं
भवादसंभावितएवतद्गतानांमात्सर्यादिरितिभावः यद्वा यः अगमायां उपाश्रितः इतिपदानि यः अगांनिश्चलांमायांकृपांउपाश्रितः यद्वा यो भगवान् तासां अगा-
निश्चलायामामतिस्तस्यामुपाश्रितःसन् रंतुंमनश्चक्रे यद्वा तासां अगा अनपगामिनी नित्यायामा शोभा तस्यामुपाश्रितः यद्वा अगास्वचांचल्यंपरित्यज्यनित्यसंस
कायामालक्ष्मीस्तस्यामुपाश्रितोपि यः सः ताः वीक्ष्यैव तत्प्रेमोत्कर्षितविह्वलितदृष्टिविमालोक्यैव अनागताअपिताः वेणुसाहाय्येनाहूय रंतुंमनश्चक्रे इति चित्रं
तासांमेमसौभाग्यसौष्ठवं यद्वा अयोगमायां उपाश्रितः इति अयस्कांतमणिंमतिअयोवत् स्वतोगताः अयोगाः गोपदाराः तेषु मायां कृपांउपाश्रितः यद्वा भगवा
नपियांउपाश्रितः साराधापि अयोगमा अन्यासांअयोगायमाशोभायस्याः यांदृष्ट्वानान्यस्यां कृष्णमनोरमते इतिभावः अत्र कश्चन शंकते शारदात्रिषुउत्फुल्लमल्लि
कात्वं कथं तर्हियोगमायामुपाश्रितः अपिशब्दात् पूर्वंकेनापि रंतुंमनः कृतं इतिध्वन्यते च आदौरक्ताभवेन्नारी पुमान्पश्चात्तदिंगितैः इतिवाक्येनापि पूर्वंस्त्रीकृ
तरमणेच्छा पश्चात् पुंकृताइति अतः अर्थांतरं कल्प्यं योगमा यां उपाश्रितः योगेनमीयतेयासायोगमाराधिकास्मृता इतिपाद्मे सायोगमाराधा ताः शारदोत्फुल्लम
ल्लिकाःरात्रीःवीक्ष्य रंतुंमनश्चक्रे यांउपाश्रितः भगवानपिमनश्चक्रे इति चराधानामोच्चारः कुत्रापिभागवते नवर्त्तते कथंराधिकांउपाश्रितः रंतुंमनश्चक्रे इतिचेत्
अनयाराधितो नूनंभगवान् हरिरीश्वरः इतिवाक्येनराधासहितत्वं दृश्यते अतः युक्तमिदमर्थांतरं अत्रापि राधयादृतः युक्तः राधेत इतिस्याद्राधितइति कथं इतिचे

त् शकंध्वादिषु पररूपं वाच्यं इत्यनेन राधित इति सिद्धं अत्रापि शंकैव यां उपाश्रितः इत्यनेन गोपीभिः साकं रासाभावः सूचितः च याताबलाव्रजं सिद्धामयेमा रंस्यथक्षपा इति पूर्ववाक्यस्यापि मिथ्यात्वापत्तिः स्यात् इति चेत् पूर्वताः गोप्यः शरदोत्फुल्लमल्लिकाः रात्रीः वीक्ष्य रंतुं मनश्चक्रिरे पश्चाद्भगवानपि शरदोत्फुल्लमल्लिकाः दो अवखंडने इति धातोः शराद्यंति अवखंडयंति ताः शरदाः शरदाः उत्फुल्लमल्लिकाः विकसितमल्लिका पुष्पाणि यासु ताः शरदोत्फुल्लमल्लिकाः ताः गोपीः रात्रीश्च वीक्ष्य रंतुं मनश्चक्रे यद्वा रात्रीरिति गोपीविशेषणं रादाने इत्यस्माद्दानपराउदारा सर्वस्वत्यागशीला इत्यर्थः चः भगवान् रंतुं मनश्चक्रे इत्यनेन स्वतः भगवान् रेमे इति विहाय मनश्चक्रे इति कथं इति चेत् मनः कृतं कृतं कर्म न शरीरकृतं कृतं इति न्यायात् अयं रासः मनः पूर्वश्चेत् तर्हि समीचीनः स्यात् नान्यथा इति विचिन्त्य प्रभुणान्यकर्मभ्य

मनश्चक्रे योगमायामुपाश्रितः १

स्तन्निष्काश्यात्र रासे योजितं यद्वा अघटितघटनापटुत्वमत्र प्रकटयितुं निजमेव रासकेलौ रतिरससुखभागकारि नूनं यदुपतिनापि मनो नपुंसकं तत् १ विनांतरंगं नान्यस्त्रीसंयोगो जनदृष्टिगः सिध्यत्सनंतरायोस्मिन्निनीशस्तदकल्पयत् २ अमनस्कोपि प्रभुरिह रंतुं शक्नोत्यनिंसवैभवतः यदकृतमनस्तदर्थं निह्नीजं तत्त्वरूपरक्षैव ३ परधनपरदारहरणदं नमनुते मनोत्र हेतुरयं यत्तार्किकावदंति मनोणुरूपं च निसं च ४ यद्वा इंद्रियाणां मनश्चास्मीति पूर्वोक्तात् कृष्णेन स्वस्य मनसश्चाभेदमभिप्रेत्य मनः कृतं इति वा आत्तां मत्कृतमनुसरामः लापनांतरं च क्रियते तत्सक्षेपदान्येवं भगवान् अपिता अरात्रीः शरदोत्फुल्लमल्लिकाः वीक्ष्य। रंतुं मनः चक्रे यः अगमायां उपाश्रितः यः प्रभुः कीदृशः भगवान् भगौ चंद्रसूर्यौ नेत्रत्वेन विद्येते यस्य सः च अपिता न पिता यस्य सः समासांतवि

धेरनिसत्वात् नद्यक्रूतश्चेतिनकप् च अरात्रीः अराणि आसमंतात् त्रायेततत् अरात्रं कदर्शनं तत् आत्मनः भूषणत्वेनइच्छतीति अरं शीघ्रेचचक्रांगे शीघ्रगे पुनर
न्यवत् इतिमेदिनी अगमायां गोवर्धनविषयककपटं उपाश्रितः यद्वा गोवर्धनस्यमा शोभातस्यामुपाश्रितः शरदोत्फुल्लमल्लिकाः शरैर्द्यतिसमदनः तेनोत्फुल्लमल्लि
काः पुष्पवतीः गोपीः रात्रीश्चवीक्ष्य रंतुंमनश्चक्रेइत्यलं । गणेशपरार्थः आरब्धस्यपरिसमाप्त्यर्थंमंगलमाचरितव्यमितिन्यायात् गणेशरूपवस्तुनिर्देशात्मकंमंग
लमाचरतिकविर्व्यासः तत्पक्षे पदान्येवं भगवान् अपि तारात्रीः शरद उत्फुल्लमल्लिकाः वीक्ष्य रंतुं मनः चक्रे योगमायामुपाश्रितः हे शरद कल्याणकार
करद शंकरत्वं शंकरः श्रेयः शश्वसीम्निनिगद्यते त्वांवीक्ष्याहं रासेरंतुं नामपंचाध्यायीं कर्तुंमनश्चक्रे चक्रे इत्युत्तमपुरुषैकवचनं कीदृशस्त्वं भगवान् षड्गुणैश्वर्यसंप
न्नः वा भैर्गच्छतिइतिचंद्रः भूषणत्वेनइच्छवियतेयस्यसः तारात्रीः तारात्रं वरेण्यं आत्मनः शिष्यत्वेनइच्छतीति आत्मनः क्यच् उत्फुल्लमल्लिकाः माद्यंतितेमदः उत्फु
ल्लाश्चतेमदश्चउत्फुल्लमदः तान् लीयतइतिउत्फुल्लमल्लिः उत्फुल्लमल्लिनापाशांकुशेन काययतीति उत्फुल्लमल्लिकाः कैगैरैशब्दे विभ्वपाशब्दवत् योगमायामुपाश्रितः॥
रामपरोर्थः हेराम त्वांवीक्ष्याहं रंतुंमनश्चक्रे त्वंकीदृक् भगवान् भगंश्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्तिषु इतिकोशेनयोजनीयं च तारात्रीः तारात्रं सुग्रीवंआ
त्मनः मित्रत्वेनइच्छतीति च शरदोत्फुल्लमल्लिकाः शरान् द्यंति खंडयंति तेशरदाः तेचतेउत्फुल्लमदश्चरावणकुंभकर्णादियस्तान् लीयतइति शरदोत्फुल्लमल्लि
शरदोत्फुल्लमल्लिनाधनुषा काययतीति शरदोत्फुल्लमल्लिकाः योगमायां सीतां योगमायापिसीतेतिजाताजनकनंदिनीतिवचनात् तामुपाश्रितः अलं विस्तरेण

तदोडुराज इति तदा तस्मिन्नेव क्षणे तत्प्रीतये उडुराज उदगात् उदितः किंकुर्वन् दीर्घकालेन दर्शनियस्य सः प्रियः स्वप्रियायाः मुखमरुणेन कुंकुमेन यथा विलिंपति तथा प्राच्याः ककुभः दिशः मुखं शंतमैः सुखतमैः करैः रश्मिभिः अरुणेन उदयरागेण विलिंपन्नरुणीकुर्वन् इत्यर्थः स प्रसिद्धः उडुराजः चर्षणीनां जनानां शुचः तापग्लानीः मृमृजन् अपनयन् कश्चनात्र शंकते प्राच्या इत्यनेनैव पूर्वदिग्ग्रहणं जातं ककुभ इति पदं पिष्टपेषणवदसमंजसं इति चेदर्थांतरं कल्पनीयं उडुराजः कीदृशः ककुभः केन कौ भातीति ककुभः केन स्वस्वरूपेण कौ पृथिव्यां पार्थिवदेहप्राकृतेपि भातीति तथा च किमु वाच्यं प्रेमरसानंदगोपीदेहेषु यद्वा केन कुभातीति ककुभः केन स्वस्वरूपेण कुकुत्सितेष्वपि स्त्रीशूद्रादिषु पापयोनिषु दुराचारेष्वपि भातीति करैः कं सुखं रांति तैः करैः यद्वा के कौ भातीति ककुभः के स्वर्गमंडलेन कौ पृथिव्यां कांत्या भातीति तथा पुन

तदोडुराजः ककुभः करैर्मुखं प्राच्या विलिंपन्नरुणेन शंतमैः सचर्षणीना

श्च कीदृशश्चंद्रः दीर्घदर्शनः इदं हेतुमभितिं विशेषणं दीर्घमर्थं दर्शयति तथा अयमभिप्रायः उडुभी राजते इत्युडुराजः इत्यात्मनः उडुराजत्वेन इदं सूचयति यथाहं बहुभिरुडुभिः स्वकांताभिः राजमानः तथैव मद्वंशप्रादुर्भूतेन त्वयापि भाव्यमिति दर्शयति नचात्र बहुदारसंग्रहे यशोहानिश्चिंता यथा उडुभी राजमानस्य मम उज्ज्वलाप्रभा के स्वर्गे कौ पृथिव्यां प्रसृता तथैव तवापि कीर्तिः बहुदारसमागमेन कं कुं भासयिष्यतीति दर्शयति नच कुत्रापि तव परदारत्वशंका तारापतित्वेपि मम बुधोद्भवप्रभाविस्तारः तव पूर्णवितारत्वेन रमणेपि तव यशसा सर्वस्यापि बोधोद्भवविस्तारश्चेति न मम प्रतारस्य प्रतारकत्वं किंच सर्वमनोरूपस्य मम यदा न कुत्रापि परत्वदृष्टिस्त

दासर्वात्मकस्य तवनतत्संभावनागंधोपीतिदर्शयति किंच यथोडुभीराजमानेनापिनिःशंकेन स्मरराजप्राच्यामुखं अरुणेनविलिप्यते तथात्वयापिस्वकांतयाप्रियामुखेकेना पिनिःशंकेनसर्वासांमुखं अरुणेनकुंकुमाद्यंगरागेणलेपनीयमितिदर्शयति किंचयथोडुराजस्यापिममप्राच्याः पूर्वस्थितायाः आदरः तथात्वयाप्रियायाश्च बहुदाररम णेपिप्राच्याः पूर्वस्थितायाः प्रकृष्टपूज्यायाः नित्यप्रियायाः आदरो नविस्मर्तव्य इतिदर्शयति किंच यदाकुलवृद्धस्यापिममेदृक्विलासस्तदा किमुवाच्यं तवनतत् कुलन वकिशोरस्येत्यादिदर्शयितोदीर्घदर्शनत्वं युक्तमेव यदैव रंतुंभगवान्मनश्चक्रे तदैवउडुसदृशर्तुषुराजतेइत्युडुराजः ऋतुराजः रकारडकारयोःसावर्ण्यमभिप्रेत्य उरु धाराजमानोवा तथा ककुभः कात् कुःभासनेनेतिककुभः कात् स्वर्गादपिकुःभूमिः विकसितस्मरमनोभिभत्यिनेनेति उद्गात् तथा प्रियः प्रियतमकृष्णसारूप्यतयाप्रेष्ठः

मुदगाच्छुचो मृजन्प्रियःप्रियायाइवदीर्घदर्शनः २

तथा दीर्घदर्शनः वर्तमानात् शरत्समयात् दीर्घकाले संभावितंदर्शनंयस्य तथा स्वयमेवकालातिक्रमेण भगवद्रमणोत्साहेन प्रादुर्भूतत्वात् सबहुविलक्षणोवसं तः विरहिणांशुचः करैः प्रियसंगतानां शांतप्रैः स्वोद्दीपनविभावैः चर्षणीनां उत्कब्युत्सवैव रंतुंगंतुमुद्यतानांशुचोमृजन् प्राच्याः प्रकर्षेणपूज्यायाः कृष्णप्रिया याः व्रजभुवःमुखं श्रीमद्वृंदावनं अरुणेनविविधोच्चलितस्वानुरागतयासंभावितकिंशुककादिशोणसुमनःसमूहेन विलिंपन्नुद्गतः अत्रप्रियायामुखं अरुणेनलिंप न्नित्युक्त्वा वसंतसंभावितहोलिकाद्योतनमपिज्ञेयं यदा तद्रमणमनोनुसारेण एषः उडुराजः चंद्रः प्रियायाः प्राच्याः ककुभः मुखं अरुणेन लिंपन्नुद्गात् तदैवसप्रियो

दीर्घदर्शनोभगवानपिचर्षणीनांशुचोशंतमैः करैः मृजन्व्रजाद्दुःखविहारस्थलमगादित्यर्थः कथंभूतः सः भगवान् दीर्घदर्शनः दीर्घे पद्मदलायते दर्शने नेत्रे यस्य
तथा ककुभः केनसुखरूपेण कोपृथिव्यां अवतीर्णोपिभातीति यद्वा कस्यब्रह्मणोर्थे कोअवतीर्यभातीतिवा कोब्रह्मापिकुत्सितोभातियस्मादितिवा केब्रह्मणिकु
कुत्सितेस्मदादौचसमानएवभातीतिवा सर्वेश्वरत्वादलुप्तदृक्त्वं २ २ २ २ २ २ २

॥ सः भगवानित्यनुषज्यते ॥ सः भगवान् । रमणभक्तजनमनोनुसारेणो द्भूतं भक्तानां भजनानंदं गोपीनां श्रृंगाररसं वसंतं चंद्रं प्रियामुखं गोपीसमूहं वनं च दृष्ट्वा कलंजगौ इत्यन्वयः॥

त्वेन दृष्ट्वेति । कुमुत् कुमुदं विकसनीयैर्विद्यतेयस्यतं कुमुद्वंतं ॥ यद्वा कुमुत् चंद्रिका तद्वंतं । नित्यपूर्णतयानखंडं मउलंयस्य । रमायाः आननस्य आ भेवाभायस्य । तद्भात्त्वात् । नवकुंकुममिवारुणं उदयरागोयस्य तादृशं ॥ तत्र चंद्रिकया रमास्मितसाम्यं । कुमुद्विकासस्य रमाननेन कृष्णदृक्कुविकाससाम्यं । अखंडमंडलत्वेन मुखवर्तुलत्वसाम्यं । आभाया आल्हादकत्वसाम्यं । श्रृंगारांगरागेणोदयरागसाम्यं ॥ तथाचवनं तस्य कोमलैः स्पर्शैः गोभिः किरणैः अभि रंजितं दृष्ट्वाकलंजगौ अगायत् । तथाचवनस्य चंद्रगोभीरंजितत्वकथनेन तमोरजोवर्णपत्रपुष्पसमुदायस्य सितिप्रकाशाल्हादात्मकसत्वाभ चंद्रप्रभाभिभवद्योतनेन सत्वेन रजस्तमोपि भवेभगवद्रमणयोग्य

॥ दृष्ट्वा कुमुद्वंतमखंडमंडलं रमाननाभं नवकुंकुमारुणं ॥ वनं च तत्कोमल

तादर्शिना ॥ तथाचंद्रेण स्ववंशप्रभवकृष्णदर्शनजाताल्हादेनामृतरसात्मकसितप्रभयाविश्वमभिव्याप्यस्ववंशोत्सवेस्वपितुः क्षीरनिधेरभिवृद्धिः कृता ॥ ॥

तत्र भजनानंदपक्षे । कौ पृथिव्यां तद्भक्तसर्वजनेषु मुत् यस्यां कुत्सितेष्वपि स्तोत्रोरेणवामुत् यस्यां तादृक् भक्तिमभावंतं । अन्यधर्माणामिव विघ्नैर्नखंडंमंडलंयस्य । रमा मनोरमा भक्तानां आननेषु आभा उत्कृष्टदीप्तिर्यस्य । नवासर्वतो विलक्षणा कुः भूमिः येन । कुत्सितेष्वपि मा प्रमा अरुणं अनुरागश्रयस्मात् । तादृशं वनं च स्वीयं वृंदावनं च । तद्भजनानंदसंबंधिन्यो याः कोमलाकठोरताशून्या गावो वाचस्ताभिः अभि रंजितं दृष्ट्वा । ॥ श्रृंगाररसपक्षेतु । कौ भूमौ यामुत् तद्वंतं कु

तत्रचव्यापकपयः पयोधौ वृंदावनं श्वेततद्गोभिरंजितं श्वेतद्वीपो – – बद्धबाहवो द्रुमाएवपार्षदाः हरिरेव हरिः राधैवरमा तत्सख्यएवसख्यइति तदाव्हानाय कलंजगौ इतिध्वनिः ॥

मुदादिकुसुम रचनावत्त्वंवा॥ नमाकृतजनश्रृंगारवत् खंडमंडलंयस्य॥ रमाणामाननेषु आभाकांतिर्यस्मात्॥ यद्वा रमाननसंबंधेनैवाभाकां
तिर्यस्य॥ तदाननेष्वेवासमंतात् भातीतिवा॥ नवकुंकुमादिना अरुणत्वंयस्मिन्॥ तादृशं वनंच॥ तद्धृंगाररसान्वितगोभिः वचोभिः अभि रंजितंदृ
ष्ट्वा॥ वसंतपक्षेपि॥ तथैवकुमुत्विकासोयस्मिन्॥ सकलवनगतपुष्पलतादिविकासेन नखंडंमंडलंयस्य॥ कामोद्दीपनतयावा नखंडं भवति
कामिनीनांमंडलंयस्मिन्॥ रमाननानामिवविकसितकुसुमनसामाभायस्मिन्॥ नवाविलक्षणवर्णाकुः भूमिः यस्मिन्॥ कोः पृथिव्याः शोणपुष्पादि

गोभिरंजितंजगौकलंवामदृशांमनोहरं॥३॥

नामाशोभाअरुणायस्मिन्॥ तादृशं॥ वनंच त[illegible]त्संबंधिनीभिः कोमलाभिः कोकिलादिगोभिः अभि रंजितंदृष्ट्वा॥ प्रियामुखपक्षेतु॥ कुत्सितेष्वपि
मुनुमोदोनुग्रहोयस्य॥ तथाअखंडंवर्तुलंमंडलंयस्य॥ अखंडंकृष्णंमंडयतिलात्यनुगृह्णातिवा॥ तथारमाणांगोपीनांआननेषुआभायस्य॥ रमाननेषुआ
समंतादंशाभवेशेन भातीतिवा॥ तथानवकुंकुमेनकृष्णार्पितेनारुणं तादृशं भावनयादृष्ट्वा॥ वनंच तत्त्वप्रियधामतया तत्कोमलाभिः प्रशंसिकाभिः गोभिः अभि
रंजितंदृष्ट्वा॥ गोपीसमूहपक्षेतु॥ कृष्णतत्प्रियामुखचंद्रस्मितप्रभाविकसनशीलकुमुदाकारनेत्रवंतं॥ तथानित्यनिरतिशयप्रीतिमत्तयानपगामित्वेननखं
डंरासमंडलंयेन तं॥ तथा रमायाअंशावेशात् आननेषुआभायस्य॥ अतएवरमाकृष्णरमणा हि आननाभायस्यतं॥ बहिः श्रृंगारधृतेन नवेनकुंकुमेनारुणं मन

३७

वै

सिञ्च नवकुंकुमसदृशेनानुरागेणारुणं दृष्ट्वा। वनंच समस्तवृंदावनंच यत्रतत्र तत्कोमलाभिः विरहखेदेन रमणाभिलाषेण च विनयरूपाभिर्गुणिगानरूपाभि
अभि श्चगोभिः रंजितं दृष्ट्वा। कलंजगौ। अत्रैवं शंका। गोंतात्तसुरुषात्टचूस्यात्। नतद्धितलुकि। इतिसूत्रेणतत्कोमलगोभिरितिनभवति तत्कोमलगौरितिस्यात्। किंच
जगौ कलंवामदृशांमनोहरमिति अत्रश्लोके कर्त्ता नास्ति। पूर्वोक्तप्रथमश्लोकस्य भगवान् जगौ इतिचेत्। अत्रकुलकमपिनास्ति अतः इदं लापनमसंगतंमत्वा र्थंतिरं
कल्प्यते। वनं। च। तत्। कः। अमलगः। अभिरंजितं। कः जगौ। तर्हि अमलगः अमलं मलरहितं गीयते सौ। यद्वा। अमलैः निष्पापैः व्यासप्रभृतिभिः गीयते सौ॥
यद्वा। रलयोः सावर्ण्यमभिमेत्य अमरगः। अमरैर्देवैः गीयते सौ। यद्वा। कोमलगः। कोमलं यथाभवति तथागीयते सौ। अभिरंजितं तद्वनं दृष्ट्वा कलंजगौ। ध्वनौ
तु मधुरास्फुटे कलः इतिकोशोक्तेः मधुरं रसमयं परमाल्हादकं। एकमपिगानगतरवं स्वस्वनाम्नाव्हानतया भासमानत्वादस्फुटंच। तथा समस्तव्रजव्याप्तमपिरा
सानधिकारिणांश्रवणागोचरत्वेनास्फुटं। केनस्रुखेन लाति। अनुगृण्हातीतिवाकलं। केनस्रुखातिशयेन लीयतेचित्तमस्मिन्नितिवाकलं। पुनः कीदृशं। वामदृ
शांमनोहरं। वामेदृशौ यासां स्वविलासार्हतया तासांमनोहरं। वामे सुंदरे कृष्णे वासंलग्ने दृशौ यासां। वामे कुलमर्यादादिभ्यो विपरीते वा दृशौ यासां तासां प्रेमाति
शायत्वेनमनोहरं। वामे स्ववामभागे पतिभावनया दृशौ यासां तासां। येयथामांप्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहं इति स्वप्रतिज्ञातभावनापूरकत्वेन वामनोहरं। वामे
त्रिवे दृशौ यासां। त्रिवेकतानचित्तानामपि मनोहरं। अत्रापिशंका। निग्राम्यगीतं तदनंगवर्धनं इतिचतुर्थश्लोकोक्तगीतस्यानंगवर्धनता कुतः एवंचेत्। कलंज
गौ इत्युक्त्या तद्गानविषयककामबीजोच्चारमेवाह। कलं वामदृशांमनोहरमिति। कलमितिककारंलकारंच वामदृक् ईकारः मन अनुस्वारः हरमर्धमात्रात्मक इति।
यद्वा। कलमित्यत्रैव ककारलकारानुस्वारसंग्रहः वामदृक् ईकारः ककारलकारयोरुच्चारणार्थमिहिताकारापवादेन तत्र ईकारसंबंधविधानार्थषष्ठी। बहुवचनंचा

॥ यद्वा तत्कः तासां गोपीनां कंयस्मात् ॥

त्राविवक्षितं मनोहरमितिपदंपृथगेवं अर्धमात्रायाअनुच्चार्यत्वेनानभिधानं॥ गानंचात्रवंश्यैव कुतः योगमायामुपाश्रितइत्यत्रोक्तत्वात्॥ तथाच यथालो
केवंशापर्वगच्छिद्रद्वारा क्षेत्रेउप्तंबीजं बहु प्ररोहति तथाविरहकर्षितेघनश्यामप्रेमरसार्द्रेतासांहृदयक्षेत्रेवंशापर्वात्मिकमुरलिकाद्वाराउप्तंकामबीजंशीघ्रमेवबहु
फलिष्यतीत्यवधार्यवंश्याकलंजगौ इतिध्वनिः॥ तदेवचाग्रेवक्ष्यति॥ अनंगवर्धनमिति॥ यद्वा॥ रात्रीः शारदोत्फुल्लमल्लिकाः वीक्ष्यरंतुंमनश्चक्रे॥ रमाननाभं
कुमुद्वंतमखंडमंडलंदृष्ट्वाकलंजगौ इत्यस्यायमभिप्रायः॥ निशांराधाकारांदृष्ट्वोद्दीपितमनोजोरंतुंमनश्चक्रे कलंचजगौ॥ तत्रचंद्रंरमाराधा तदान
नाभंचंद्रगतश्यामांकंमृगमदबिंदुचंद्रिकास्मितं॥ अरुणं॥ तदीयसीमंतसिंदूरं॥ नीलांबरंतन्नीलांबरं॥ भगणास्तद्भूषणानि इतितद्विभागः॥ २॥ ॥३॥

35

॥ह्री॥

निशम्येति व्रजस्त्रियस्तद्वंशगीतमनंगवर्धनं निशम्य कृष्णगृहीतमानसाः सत्यः असापत्न्यार्थमन्योन्यमलक्षितः नज्ञापितः उद्यमो याभिस्ताः तथा जवेन वेगे न लोलानि चंचलानि कुंडलानि यासां ताः सकांतो यत्र तत्र गीतध्वनिमार्गेण आजग्मुरित्यन्वयः १ तद्गानसाफल्यं निरूपयति तत्र व्रजस्त्रिय इत्यत्र व्रजस्य-स्नेहमयधामत्वात् स्नेहमय्यः तेन स्नेहमभावेनैव कृष्णं प्रति व्रजनशीला इति वा वंशगीतस्यानंगवर्धनमिति विशेषणे चायं ध्वनिः यथा रूक्षे वने स्नेहपूरिते स्थितोग्निर्वंशद्वाराधमनेन वर्धते तदा च घनश्यामवर्षितजीवनमेव तदुपशमोपायः तथा विरहार्कतापरूक्षे वने स्नेहपूरिते तासां देहे त्वद्धच्छयाग्निः स च वंशाधममोहृतगीते न प्रज्वलितः वंशानां वायं स्वभावः स्वस्मिन्पवनसंपर्केण वन्हिमुत्पाद्य स्ववंशं दहंति येषां स्ववंशदाहप्रवृत्तिः तद्वंशभववंशस्यान्यदाहे किमु वाच्यं किं च भगवन्मुखनिर्गत

निशम्यगीतंतदनंगवर्धनंव्रजस्त्रियः कृष्णगृहीतमानसाः आजग्मुरन्योन्य
मलक्षितोद्यमाः स यत्र कांतो जवलोलकुंडलाः ४ कृष्ण कृष्ण

वायोरपि मुखादग्निरजायत वायोरग्निरिति श्रुत्या स तत एवाग्निजनकयोः किमु वाच्यं त्वद्धच्छयाग्निवर्धने कामश्च रुद्रदग्धः स्वयं अनंगः सर्वेषां मध्यात्स्वदाहमिच्छन्नपि विशेषतः शंभुवैरं स्मरन् कुच शंभुं मूलतो दग्धुं तन्मूले हृदयेऽनलरूपतया निवसन् कृष्णमुखानिलबंधुतया प्राप्तप्रतापः मलयायैवमवहृते तथा च प्रज्वलिते त्वद्धच्छयाग्नौ घनश्यामरसतृष्णया तदुपशममालक्ष्य तज्जन्याग्नेः स्वकारणादेव उपायं विचिंत्य दावाग्निपानेन च विश्वस्य यत्र स घनश्यामस्तत्र त्वत्कारत्वेन तदुपसंहारसमर्थः कांतः कं जलं तस्य अंतो वधिभूतो रसजलनिधिस्तत्राजग्मुः यद्वा तत्कामबीजं भगवता वंशपर्वछिद्रद्वारा त्वत्क्षेत्रं उप्तं तत्प्रेमार्द्रभूमिलाभेन रोमपुलक

रूपेणांकुरितं पुनश्चविरहार्कतापेनशुष्यदवगत्य अश्रुसलिलेन सिंचितमपि तापोष्णजलेन तद्रक्षणासंभवमाकलय्य यएव बीजं वपति सएव सिंचति घनश्यामोयत्र तत्राज
ग्मुः यद्वा ब्रह्मेंद्रादीन् स्वप्रतापैः पराभूय तद्विजयीकामः श्रीरुद्रेणदग्धः सचानंगः सन् भूतपतेरपिभूतवद्बाधकोऽभूत् तद्विजयाय समुद्यतो भगवान् नत्वपूर्णमनोजमिं
दुंराहुरपिद्रुत्यति यत्रयोगेश्वरः कृष्णास्तत्रध्रुवानीतिरिति वचनात् रिपुर्वर्धयित्वाजेतव्यः रतिनृपनीतिमनुस्मृत्य स्वानुरागिणिमनोगृहे तत्प्रदेये गानरसान्वित कामबीजक्षेपे
णतमनंगमपि तदंगेषूद्भाव्य यावन्मनः स्वार्थमनोजस्वातंत्र्यंच रतिरणासंभवमाकलय्य मनोहरेणस्वगीतेनश्रवणं यथा तद्गृहत्दपमविषेन तन्मनः स्वरागरागित्वा द्गृहात्व
द्वज्यहृद्रदनत्हृत्सदनवदनादिविविधविबुधविबोधीकर कुसुमास्पदस्वद्धुविवनेप्रस्थाप्य तत्क्षेत्रजमनोज विविधहृद्रदनसेंद्रनील वज्रमणि रत्नाद्युपस्कर गोपीतनुकामग
कांचनपुरेषु त्हृत्कमलसिंहासनेषुअरुणसितासिततन्नयन तीर्थराजसलिलैरभिषेचयामास सचकुसुमायुधःकामः कृतघ्नतयातदुपकारं विस्मृत्य मनः स्वपितरं कृष्णगृही
तंमत्वा रतिरणाय काममगात् कुसुमस्तकुट्टुचयमुक्तामालाभिंदिपालालकाहिपाशांकं शरवक्रकचक्रभ्रूयुगासिधनुर्नेत्रिशलाकापांगभल्लकरणोपस्करयुतान् स्वस्व
वर्णदुर्गान् गोपीवपूंषि स्वायुधकुसुमपूरितस्वमित्रवसंताक्रांतवनांतर्गतं कृष्णं स्वसंमीलितस्ववंशजतदीयगीतदूतेनावगत्य तंप्रतिमदनत्वात् मदोत्साहेन प्रेरयामास तत्प्रेरिता
स्ताः रतिरणस्यकांतेनैवोचितत्वात् यत्रसकांतस्तत्राजग्मुः किंभूताः जवलोलकुंडलाः जवेनमदनप्रेरितरतिरणायगमनवेगेनलोलानि मकराकृतीनि मकरध्वजरूपाणि
कुंडलानियासांताः इतिपूर्वोक्तिपदसमुदायाभिप्रायः पुनः कथंभूताः अन्योन्यमलक्षितोद्यमाः गृहीतमनस्त्वेन परविचाराक्षमत्वात् कामनृपप्रेरणयाप्रवृत्ताऽवलब्धवि
चारावसरत्वात्च अलं यद्वा व्रजस्त्रियः गृहकर्माणिविहाय किमर्थमागताइतिचेत् पद्यैस्तासामागमनहेतुंदर्शयति शारदागमविशारदराकानायकाधिकविकासितका
मा यामियामुनतटीनिकटस्थंश्यामधामनिजधामविहाय १ कुंजेशारदिवसंतकुसुमेष्वनुभूतविविधरसगंधं भ्रमरंद्रष्टुंयामी त्यूचेकाचित्स्फुटंस्वगुरुसविधे २
त्यजंतुबतमांपतिभ्रातृक्रूरबंधुवर्गाश्चिरंब्रवीतुकिमपिव्रजास्थितजनोव्रजाम्येवतं करोतिमुरलीयतः कुशालदूत्यकंमत्कृते ततश्चपरमाधरामृतरसंपिबाम्यंजसा ३

३६

६

लब्धं स्कंखं समपहाय परंपरस्याः कावायेतेत सहचर्यपि सौख्यदाने एकैव तत्त्वमसि धन्यतमा यदन्यामाकारयस्यतुलरत्यधरामृतास्यै ४ यस्मादस्त्वधुनेत्राः ससदारा
मोविरामवृत्तिरतः अस्मच्चित्तविरामोनियतंभवितेति तत्रतंजग्मुः ५ देत्यारिरेषतनुतांतनुतापदानं यत्तस्यविश्रुतमहात्रमविशोभिवक्षः त्वं कोमलासिसरलासफला
सकलानुरागाच्चित्रंमुरल्यतनुतापमलंतनोषि ६ इत्युत्साहकृतानेककल्पनाक्षिप्तमानसाः निम्नोन्नतमजानंत्योगोपिकाः प्रस्थितास्तदा ६ अलं ४ ४

दुहंत्योभिययुः काश्चिद्दोहं हित्वा समुत्सुकाः पयोधिश्रि

त्य संयावमनुद्वास्यापरा ययुः ५ कृष्ण

कृष्णसूचकशब्दश्रवणेन तत्प्रवणचित्तानां तत्क्षणमेव त्रैवर्गिककर्मनिवृत्तिं द्योतयंत्य इवार्थविसितं कर्म विहाय ययुः तदाह दुहंत्य इति पयः स्थालीस्थंचुल्यामधि
श्रित्यैतत्क्वाथमप्रतीक्षमाणाः काश्चिद्ययुः संयावं गोधूमकणान्नं पक्वमनुद्वास्य अनुत्तार्य १ श्वस्तेनेपिस्फलभोभवेद्यंगोस्तनेरसदुहेति किंततः स्वस्तनद्वयस्फख
धिकारणं स्वस्तनीक्षुदितमाश्रयेरसं १ यत्स्वयंनापभाक् तत्किं कुर्यास्सिरमतापकं घनंतत्तापहर्तारं कलयेकलितामृतं २ ॥५ ५ ५ ५

परिवेषयंत्य इति स्वकृतानपहाय तास्तदाययुरत्रासक्तिनचित्रमण्वपि स्फुटमेवयदंगसंगिनीसुतमालाधिकशालिनीरुचिः १ पतिशुश्रूषणंकार्यंस्त्रियेत्येतद्धेतो
ध्रुवं विदेहावस्थितोसत्यांयुक्तंश्रीपतिसेवनं २ ६ ६ ६ ६ ६ ५
७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

परिवेषयंत्यस्तद्धित्वा पाययंत्यः शिशून्पयः शुश्रूषंत्यः पतीन्काश्चिदश्नंत्यो
पास्यभोजनं ६ लिंपंत्यः प्रमृजंत्योन्या अंजंत्यः काश्चिल्लोचने व्य
त्यस्तवस्त्राभरणाः काश्चित्कृष्णांतिकं ययुः ७ ७

लिंपंत्य इति अन्याः प्रमृजंत्यः अंगोद्वर्तनादिकुर्वंत्यो काश्च काश्चित्कृष्णतुष्ट्यर्थंकिमर्तदासक्तमनसा मन्यथाकृतमपिफलत्येवेतिद्योतयन्नाह व्यत्यस्तेति स्थान
नतः स्वरूपतश्चोर्ध्वाधोधारणेन विपर्ययंप्राप्तानि वस्त्राभरणानियासांताः १ सिध्येत्किमिष्टमेतेनलेपोयमवलेपकृत् सलेपोयद्विलेपेनातनुतापत्हृतिःस्फुटा ७

36

नचकृष्णाकृष्टमनसां विघ्नाः प्रभवंतीत्याह ॥ तावार्यमाणा इति ॥ मोहिता इति मया लक्ष्मीरूपेण ऊहिताः इति वा ॥ ८ ॥ नलब्धो निर्गमो याभिस्ताः प्राग
पि तद्भावनायुक्ताः ॥ तदानितरां दध्युरित्यर्थः ॥ कृषिर्भूवाचकः णश्च निर्वृतिवाचकः ॥ तयोरैक्यात्परंब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते इति ॥ ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ९ ॥
किंच तदानीमेव तं परमात्मानं कृष्णं ध्यानतः प्राप्ताः सत्यः गुणमयं देहं जहुरित्याह श्लोकद्वयेन ॥ दुःसहेति ॥ ननु कथं जहुः परमात्मेति ज्ञानाभावादित्याशंक्या

तावार्यमाणाः पतिभिः पितृभिर्भ्रातृबंधुभिः ॥ गोविंदापहृतात्मानो नन्यवर्त्तंतमोहिताः ॥ ८ ॥

अंतर्गृहगताः काश्चिद्गोप्योलब्धविनिर्गमाः ॥ कृष्णं तद्भावनायुक्ता दध्युर्मीलितलोचनाः ॥ ९ ॥

दुःसहप्रेष्ठविरहतीव्रतापधुताशुभाः ॥ ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषनिर्वृत्याक्षीणमंगलाः ॥ १० ॥

ह ॥ जारबुध्यापीति ॥ नहि वस्तुशक्तिर्बुद्धिमपेक्षते ॥ अन्यथा मत्त्वापि पीतामृतवदिति भावः ॥ ननु तदपि प्रारब्धकर्मबंधने सति कथं जहुस्तत्राह सद्यः प्रक्षीण
बंधना इति ॥ ननु कथं भोगमंतरेण प्रारब्धं कर्म क्षीणं ॥ भोगेनैव सद्यः क्षीणमित्याह दुःसहेति ॥ दुःसहो यः प्रेष्ठविरहस्तेन तीव्रतापस्तेन धुतानि गतानि अशुभा
नि यासां ॥ तदप्राप्तिपरमदुःखभोगेन पापं क्षीणमित्यर्थः ॥ तथा ध्यानेन प्राप्ता अच्युतस्या श्लेषेण या निर्वृतिः परमसुखभोगः तया क्षीणं मंगलं पुण्यबंधनं यासां
ताः ॥ अतो ध्याने न परमात्मप्राप्तेस्तत्कालसुखदुःखाभ्यां निःशेषकर्मक्षयाद्गुणमयं देहं जहुरिति ॥ १० ॥ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ॥

९ ॥११॥ ॥ननुयथापतिपुत्रादीनांवस्तुतोब्रह्मत्वेपिनतद्भजनान्मोक्षस्तथाबुध्यभावात्॥एवंकृष्णेपिब्रह्मबुध्यभावेनतत्संगतिः कथंमोक्षहेतुरितिशंकते॥कृष्णं
विदुरिति॥परंकेवलंकांतंकमनीयंविदुःनब्रह्म॥१२॥ परिहरति उक्तमिति॥अयंभावः॥जीवेष्वावृतंब्रह्मत्वंकृष्णस्यतु हृषीकेशत्वादनावृतमतोनतत्रबुध्यपेक्षे
ति१॥ यद्वा॥अधोक्षजप्रियाइति॥ अधोक्षजं ऐंद्रियज्ञानंयस्मात्॥अधः अधमेषुअक्षजाकृपादृष्टिर्यस्येतिवा॥अधः स्वचरणशरणप्राप्तेषुअक्षजाकृपा

॥तमेवपरमात्मानंजारबुध्यापिसंगताः॥जहुर्गुणमयंदेहंसद्यःप्रक्षीणबंधनाः॥११॥राजो
॥वाच॥कृष्णंविदुःपरंकांतंनतुब्रह्मतयामुने॥गुणप्रवाहोपरमस्तासांगुणधियांकथं॥१२॥
॥श्रीशुकउवाच॥ उक्तंपुरस्तादेतत्तेचैद्यःसिद्धिंयथागतः॥द्विषन्नपिहृषीकेशंकिमुताधोक्षज

चसेमभावनयातन्निति
भाति। किमुताव्यक्तं तथा
धोक्षजस्यप्रियाइति॥१३॥

दृष्टिर्यस्येतिवा॥अधः अक्षजः सूर्यप्रकाशः यस्मादितिवा॥अधः अक्षं इंद्रियं मनस्तस्माज्जातश्चंद्र आल्हादोवायस्मात्॥अधः अक्षजो सु- प्रियाः॥१३॥
खजोवन्हिस्तेजस्विवायस्मात्॥अधः अक्षजाः सूर्यचंद्राग्नयोध्येयासनेवायस्य॥अधः अक्षजोमनोजोमनोहरत्वादौयस्मात् सः॥अधोक्षजःप्रियोयासां॥तथा 38

ननुदेहीकथमनावृतःस्यादतआह नृणामिति गुणात्मनः गुणनियंतुः भगवतएवंरूपा अभिव्यक्तिः अतोनदेहिसादृश्यमत्रवक्तुंयुज्यतइतिभावः १४ ॥
अतोयथाकथंचित्तदासक्तिर्मुक्तिकारणमित्याह काममिति ऐक्यं संबंधं सौहृदं भक्तिं १५ नचभगवतोयमतिभारइत्याह नचैवमिति यतःश्रीकृष्णादे
तत् स्थावरादिकमपिविमुच्यते १६ प्रस्तुतमाह तादृष्टेति वाचःपेशैर्वाग्विलासैः १ यद्वा अंतिकमित्यत्र अंतिकं स्वसमीपमायाताः यद्वा अंति समीपेकं

नृणांनिःश्रेयसार्थायव्यक्तिर्भगवतोनृप अव्ययस्याप्रमेयस्यनिर्गुणस्यगुणात्मनः १४
कामंक्रोधंभयंस्नेहमैक्यंसौहृदमेवच नित्यंहरौविदधतोयांतितन्मयतांहिते १५
नचैवंविस्मयःकार्योभवताभगवत्यजे योगेश्वरेश्वरेकृष्णेयतएतद्विमुच्यते १६
तादृष्ट्वांतिकमायाताःभगवान्व्रजयोषितः अवदद्वदतांश्रेष्ठोवाचःपेशैर्विमोहयन् १७

सुखं यथास्यात्तथा सुखेनायाताः यद्वा अंति आत्मने कृष्णायवासुखं यथास्यात्तथाआयाताः यद्वा अन्तिकं साक्षात्स्वयं समागतं स्वर्गमिवायाताः यद्वा कंनिस
सर्गलीलाधाम पुलिनाख्यमायाताः यद्वा कं नदीजलमिव कंसिंधुजलंप्रति आयाताः ॥१७॥ १७ १७ १७

सर्वाः ससंभ्रममागताविलोक्य सभयमिवाह व्रजस्येति १ श्रीभगवानुवाच स्वागतमिति तत्रौदासीन्येपि सादरभाषणमिति सज्जनपथोपदेशस्य सादरोक्तिः वः स्वस्त्यागमनंजातं ननुकिमत्यादरःक्रियते तत्राह महाभागाइति यूयंमहासौभाग्यवत्यः स्वस्वगृहे प्रतिष्ठार्हाः स्वज्ञातिवर्गे सौभाग्यवतीनामादरउचितएव यद्वायतो यूयंमहाभागाः महत्सौभाग्यवत्यः अतो वोस्मिन्वने किंस्वागतं स्वस्त्यागमनं अपितुनतथा अत्रवःकिंप्रियं नकिमपीत्याक्षेपः यद्वा औदासीन्येन प्रश्नएव वः अत्रकिमिति स्वागतं किमुद्दिश्य सुस्वागमनंकृतं स्वागतमेवेतिचेत्तत्र पुनः प्रश्नः किं अत्रवःप्रियं अहंनजानामि त्वदधीनमेवास्मत्प्रियमितिचेत्तत्राह किंकरवाणि भवत्प्रियं कर्त्तव्यमपि मयानज्ञायते यद्वा किंकरवाणीति मयाकिमपिकर्त्तुंनशक्यते ननुसर्वदा सर्वापत्सु समस्तव्रजरक्षणादिप्रियंत्वयैवक्रियते अधुनास्मदागमनेकिमि

श्री ग नु च स्वागतंवो महाभागाःप्रियकिंकरवाणिवः व्रजस्या

त्यौदासीन्यं तत्राह व्रजस्येति कच्चिद्व्रजस्यानामयंवर्तते कोप्युपद्रवस्त्कैनैवजातः सत्युपद्रवेस्वागमनकारणंब्रूत प्रार्थनापक्षेतु वः स्वागतं मदाह्वानमात्रेण मदुपरिकृपया मत्कृपयावा स्वस्त्यागमनंजातं यतो यूयंमहाभागाः महासौभाग्यवत्यः स्वसौभाग्येनममापि भाग्यंवर्धयंत्यः यद्वा मदनुग्रहाद्दूरदानेन प्रीत्या आवाहेनेन मदेकांतदर्शनलाभेनच उद्भुतमहाभागाः यद्वा महत्सौममैवभागाः नान्यस्यकस्यचिद्युस्माकस्त्वाम्य यद्वा महत्याः श्रीमत्याः प्रियायाभागाःअंशाः अ

३२

यालीलयाधृत ३ ४ ५ ६ ७ ८ तांनिरीक्ष्य प्रीतः सन् स्मयमानो हरिराबभाषे कथंभूतां अनन्यगतिं नअन्यागतिर्यस्याः सा अनन्यानां स्वभक्तानां गतिं इतिवा धृततनोः धृतास्तनवः
नरतनोस्तस्य अल्पाः विरलाः कृशाः येनषा अनुरूपरूपां अनुरूपं रूपं यस्याः तां यथोक्तं पराशरेण देवत्वे देवदेहेयं मनुष्यत्वेचमानुषी विष्णोर्देहानुरूपांवैकरोत्येषात्मनस्तनुमिति ॥
यद्वा अनुरूपं तुल्यं सौंदर्यं यस्याः २ अनुपश्चात् रूपं यस्य स भगवान् तत्स्पृष्टवानदेवानुभावित्वात् तद्वत् रूपं यस्याः ३ अनुरूपो भगवान् तं रूपयति ४ रूपरूपक्रि
यायामिति धातोः अनुरूपं यस्य तत्प्रतिबिंबभूतं रूपं यस्याः भगवत्प्रतिबिंबभूतं रूपं यस्याः ५ अनुरूपः हीनरूपः रूपं स्वभावो स्याः चंचलत्वात् अनुहीने सहार्थे च पश्चा

तांरूपिणींश्रियमनन्यगतिंनिरीक्ष्य यालीलयाधृततनोरनुरूपरूपा
प्रीतःस्मयन्नलककुंडलनिष्ककंठवक्त्रोल्लसत्स्मितसुधांहरिराबभाषे ९

त्सादृश्ययोरपि इतिमेदिनी ६ अनुरूपेषु प्रतिबिंबभूतेषु जीवेषु रूपं यस्याः मायाधीनत्वात्सर्वजीवानां ७ अनुरूपो भगवान् तदिवरूपं स्वभावोऽस्याः ८ अनुरूपो यो
ग्योरूपं स्वभावोस्याः ९ अनुरूपो भगवान् तद्दिवसौंदर्यं यस्याः १० भगवतः यत् अनुपश्चात् देहधारणोत्तरं सगुणमित्यर्थः रूपं तदिवरूपमस्याः ११ अनुरूपं भगवंतं
रूपयति प्रकाशयति १२ पूर्वरूपक्रियां करोति अनुयथा निजः तस्य रूपं स्वभावः पित्राज्ञोल्लंघनरूपधर्महानिकरः तद्वत् रूपं धर्महानिकरः स्वभावो यस्याः १३ अनुरूपाः

श्रीगणेशायनमः अथषष्टितमे कृष्णाः परिहासेन रुक्मिणीं कोपयित्वाततः प्रेमकलहेतामसांत्वयत् १ रामारामजनानंदमहोदयविडंबनैः रुक्मिण्याप्रेमकलहद्धु
द्मनैश्वर्यमीर्यते २ स्वतल्पस्थं स्वपर्यंकस्थं १ सुखंयथास्यात्तथाआसीनं स्वस्याः आत्मीयायाः लक्ष्म्याः पर्यंकस्थं यद्वा सुखं शोभनेंद्रियं यद्वा सुष्ठु खं आकाशं
तत्रत्यायामातयाआसीनं यद्वा सुषमासीनं सुषमापरमाशोभा स्वतल्पस्थं स्वस्यआत्मनः तल्पं कलत्रं तत्रास्थितं तल्पंमंचकलत्रयोः तत्रस्थितंजगद्गुरुं पर्यचर
त् भैष्मी कीदृशी व्यजनेनसखी विः तिर्यक् गरुडः अजोब्रह्मा नः सुगतः तेषां इनः सर्वेशः कृष्णः तत्सखी अस्यजनाः अजनाः विगताः अजनाः यस्याः सा इन

श्रीशु॰ कर्हिचित्सुखमासीनंस्वतल्पस्थंजगद्गुरुं पतिंपर्यचरद्भैष्मीव्यजनेन

सखीजनैः १ यस्त्वेतल्लीलयाविश्वंसृजत्यत्यवतीश्वरः सहिजातःस्वसेतूनांगोपीथाययदु

ष्वजः २

सखीच विशेषेण अजनाः यस्यांसा पतिं पर्यचरत् १ वक्ष्यमाणं रुक्मिण्याः श्रीकृष्णे परमं प्रेम संभावयितुं तस्योत्कमेव तत्वमनुस्मारयति यस्त्विति २ २

४०

तुल्याः रूपाः लोकाः यस्याः १४ अनु पश्चात् रूपः पक्षद्वंदोस्यस अनुरूपः कृष्णः तदिवरूपमाकारोस्याः १५ अनुरितिपृथक्पदं रूपमिव आकारस्वरूपंसौंदर्यंयस्याः १६
रूपमिवरूपंस्वभावोस्याः १७ अनुरूपोभगवान् तदिवरूपंशब्दोस्याः १८ भगवतःअनु रूपमाकारः सौंदर्यंचयस्याः १९ कीदृशास्यधृततनोः अनुः नृशब्दस्यनुरितिष
ष्ठ्येकवचनं ननरस्य उइतिनिपातोनिश्चयार्थः उपरूपासमीपेरूपमस्याः २० अनुरूपोभगवांस्तदिवश्लोकायस्याः २१ ग्रंथांतरेतोपशोभ्राब्देस्वभावेनाटकादिषु रूपमाका
रसौंदर्यइतित्रिकांडशेषः रूपंस्वभावेसौंदर्येनालोकपशुद्वंदयोः ग्रंथांवृत्तौनाटकादौआकारश्लोकयोरपीतिमेदिनी किंचालकैःकुंडलाभ्यांनिष्केणपदकेनचअलंकृतकंठेन
चतुर्दिक्षुशोभितेनवक्त्रेउल्लसंतीस्मितसुधायस्यास्तां ९॥ ॥सर्वगुणयुक्तायाअपितवबुद्धिर्मदेयोह राजपुत्रीत्याद्येकादशभिः २० (above the line: ग्रयेना)

श्रीशुकउवाच

॥ एतावदुक्त्वाभगवानात्मानंवल्लभामिव मन्यमानामविश्लेषातद्दर्पघ्नउपारमत् २१

अविश्लेषात्धेतोःआत्मानमेववल्लभामित्येवार्थेइवशब्दः २१ ५ ५ ५ ५ ५
५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

त्रयाणांलोकानामीशास्तेषांपत्कः १ त्रयाणांवेदानांलोकस्यशास्त्रस्यचईशः ब्रह्माईशास्तस्पतेः २ लोक्यतेअनेनेतिलोकशब्दवाच्यंचक्षुः त्रीणिलोकाःनेत्राणियस्यसशिवः
ईशोयस्यसगणेशस्तस्यपत्कः ३ तिस्रोलोकायस्याःसात्रिलोकाशक्तिःतस्याःईशिस्यपत्युः ४ त्रिभिर्लोकैर्लोक्यतइतित्रिलोकःसूर्यःतस्यईशस्यपत्कः ५ त्रीणिलोकाश्च
क्षूंषियस्यसचासावीशशब्दवाच्यश्चतस्यपत्कः ६ त्रयाणांवेदानांरोकस्यनौकायाश्चईशस्यमत्सरूपिणःपत्कः नौकामावध्यमनवेरलावेदांश्चकृत्वनशङ्खकेःरोकंनाविचले
बिलेरितिकोशः ७ त्रिभिर्देवर्षिर्दिदैत्यैःरोकःचलःत्रिरोकोमंदराख्यःपर्वतस्तस्यधारणात् ईशस्यकूर्मरूपिणःपत्कः दैत्यैःसुरर्षिभिःशैलश्चांचलैसमपद्यतेति ८ त्रयोलोकाःय

इतित्रिलोकेशपतेस्तदात्मनःप्रियस्यदेव्यश्रुतपूर्वमप्रियं आश्रुत्य
भीतात्हृदिजातवेपथुश्चिंतांदुरंतांरुदतीजगामह २२ २२

स्यांसाभूमिःतस्याईशस्यवराहस्यपत्कः ९ त्रिधारोकोदीप्तिर्यस्यसदेवःनृसिंहरूपधारीनृसिंहस्तस्यपत्कः १० त्रिलोकेशोबलिस्तस्यपत्कःवामनस्य ११ त्रयाणांलोकानांक्षत्रियवि
ट्शूद्राणांईशस्यब्राह्मणरूपधारिणःपरशुरामस्यपत्कः १२ त्रीणिरोकाणिबिलवत्कूटानियस्यसत्रिकूटःतस्यईशोरावणस्तस्यपतेःपानकर्तुःनाशकर्तुःइतियावत् पापाने १३ ति
स्रःपुरीःपुगोकुलमथुराद्वारकाख्याःलोक्यतइतित्रिलोकःकृष्णःसचासावीशश्चतस्यपत्कः १४ त्रयाणांगुणानांवेदानांवर्णानांअकारोकारमकाराणांअवस्थानांकालानांलोकानांत्रईशस्यप
त्युः १५ तदात्मनःतच्छब्दःआत्मास्यतान्चोरान्द्यतिसतदःसःआत्मास्यतंअमृतंददातिआत्मास्य तश्चोरामृतपुद्धेषु इतिकोशः २२ २२ २२ ६२

२

[OrderDescription]
,CREATED=04.12.19 14:48
,TRANSFERRED=2019/12/04 at 14:58:58
,PAGES=85
,TYPE=STD
,NAME=S0002296
,Book Name=M-2216-SHRIMAD BHAGWAT MAHAPURAN
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF

FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF

FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF

FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF

FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,